

ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ

TARİH DERGİSİ

Altı Aylık Akademik Dergi

Cilt: 4 Sayı:2

Kasım 2021

Mezar Stelleri IŐıĝında Aizanoi'da Suriye Tipi Alınlık Modası

Zerrin Erdiñ

Bithynialı İki Yazar: Lucius Flavius Arrianus ve Cassius Dio Cocceianus

Hülya Boyana – Ahmet Türkan

II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Devleti ile İngiltere Arasında Afgan

Muhacirleri Meselesi

Musa Kılıç

e-ISSN: 2687-3842

ESKİŞEHİR OSMANGAZI ÜNİVERSİTESİ TARİH DERGİSİ

Cilt:4 Sayı:2

Kasım 2021

Eskişehir

ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ

TARİH DERGİSİ

e-ISSN: 2687-3842

Uluslararası Hakemli Dergi

Mayıs ve Kasım aylarında yılda iki sayı hâlinde yayınlanır.

Derginin kısaltması: ESOGÜTD

İmtiyaz Sahibi

Fen – Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Adına

Prof. Dr. Emin Uğurlu

Editör

Prof. Dr. Zafer Koylu

Editör Yardımcısı ve Teknik Editör

Dr. Ahmet Türkan

Yayın Tarihi: 30 Kasım 2021

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tarih Dergisi, ASOS İndeks ve Google Scholar'da taranmaktadır.

İletişim Bilgileri

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tarih Bölüm Başkanlığı Tarih Bölümü, F2 Blok, 3.Kat,
26040, Odunpazarı/Eskişehir

Tel: +90 222 239 37 50 / 2717, E-Posta: tarih@ogu.edu.tr

İnternet Sayfası: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/esogutd>

BİLİM VE DANIŞMA KURULU

Prof.Dr. Ahmet YARAMIŞ	Afyon Kocatepe Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. Ali PAJAZITI	South East European University, Makedonya
Prof.Dr. Arif BİLGİN	Sakarya Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. Emine GÜMÜŞSOY	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. Fahri YETİM	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. Fehmi YILMAZ	İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. H. Hüseyin ADALIOĞLU	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. Haşim ŞAHİN	Sakarya Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. Hüseyin ÇINAR	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. İbrahim ŞİRİN	Kocaeli Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. İrfan MORINA	University of Prishtina, Kosova
Prof.Dr. Kamil ÇOLAK	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. Meral BAYRAK	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. Meryem KAÇAN ERDOĞAN	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. Mesut ERŞAN	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. Muzaffer DEMİR	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. Muzaffer DOĞAN	Anadolu Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. Necmettin ALKAN	Karadeniz Teknik Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. Necmettin AYGÜN	Aksaray Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. Necmi UYANIK	Selçuk Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. Numan ELİBOL	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. Nuri KAVAK	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. Orlin SABEV	Bulgarian Academy of Sciences, Bulgaristan
Prof.Dr. Osman KÖKSAL	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. Rainer Maria Czichon	Uşak Üniversitesi
Prof.Dr. Zafer KOYLU	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye
Doç.Dr. Aşkın KOYUNCU	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Türkiye
Doç.Dr. Erkan İZNİK	Anadolu Üniversitesi, Türkiye
Doç.Dr. Fatma Sevinç ERBAŞI	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye
Doç.Dr. Hayrettin PINAR	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye
Doç.Dr. Mustafa GENÇOĞLU	Uşak Üniversitesi, Türkiye
Doç.Dr. Oktay BERBER	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye
Doç.Dr. Volkan MARTTİN	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye

Doç.Dr. Yunus ARİFOĞLU	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye
Assoc.Prof.Dr. Esilda LUKU	Aleksander Moisiu University, Arnavutluk
Assoc.Prof.Dr. Fahd KASUMOVIC	University of Sarajevo, Bosna Hersek
Assoc.Prof.Dr. Getachew KASSA	Addis Ababa University, Etyopya
Assoc.Prof.Dr. Mujib ALAM	Jamia Millia Islamia-A Central University, Hindistan
Dr.Melinda BOTALIC	University of Tuzla, Bosna Hersek
Dr.Sedad BESLIJA	University of Sarajevo, Bosna Hersek
Dr.Fazileta HAFIZOVIC	University of Sarajevo, Bosna Hersek
Dr.Öğr.Üyesi Nilgün DALKESEN	İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye

ALAN EDITÖRLERİ

Dr. İslam Kavas	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye
Yusuf Akbaba	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye

ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ DERGİSİ

CİLT: 4, SAYI:2, KASIM 2021

İÇİNDEKİLER

Zerrin Erdinç

Mezar Stelleri Işığında Aizanoi’da Suriye Tipi Alınlık Modası..... 1

Hülya Boyana – Ahmet Türkan

Bithynialı İki Yazar: Lucius Flavius Arrianus ve Cassius Dio Cocceianus 18

Musa Kılıç

II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Devleti ile İngiltere Arasında Afgan
Muhacirleri Meselesi 38

Mezar Stelleri Işığında Aizanoi'da Suriye Tipi Alınlık Modası¹

Zerrin ERDİNÇ²

Öz

Aizanoi, antik dönemde Phrygia Bölgesi'nde önemli bir kent ve Zeus Tapınağı'ndan dolayı da önemli bir dini merkezdi. Phrygia Bölgesi'nde yaygın olarak görülen Zeus ve Ana Tanrıça kültleri Aizanoi'da da tapınım görmüş, kentin tanrı ve tanrıçası olmuştur. Baş tanrı Zeus'un ve Meter Steunene'nin kentteki ölü gömme adetlerine ve ölümden sonraki yaşam inanışlarına etkisi yadsınamaz durumdadır. Buna bağlı olarak MS 1.yy'dan itibaren Aizanoi'da farklı tipte mezar stelleri üretildiğini bilmekteyiz. Çeşitli tiplerde mezar steli üretilmiş olmasına karşın özellikle MS 2.yy ile birlikte ortaya çıkan Suriye tipi alınlıklı ve Suriye kemerli mezar stelleri bölge mezar steli tipolojisindeki geniş repertuarıyla dikkat çekmektedir. Tek başına veya çifte mezar steli şeklinde gördüğümüz bu steller daha önce çeşitli araştırmacılar tarafından önerilen tipoloji tablolarında form ve bezeme öğeleri açısından değerlendirilmiştir. Bu çalışmada ilk olarak antik dünyada ve Aizanoi'da Suriye tipi alınlığın ortaya çıkışı ve tipoloji incelenerek bölge mimarisinde etkilendiği ve etkilediği unsurlar ile tarihsel süreçte Aizanoi mezar steli modasına katkılarının ortaya konması amaçlanmıştır. Bu kapsamda mezar stellerinin yanı sıra anıtsal mezar mimarisinde ve sikkeler üzerindeki Suriye tipi alınlıklar değerlendirmeye alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Aizanoi, mezar steli, mimari, Suriye tipi alınlık, Suriye kemeri, tipoloji.

Syrian-type Pediment Fashion in Aizanoi in the Light of Grave Steles

Abstract

Aizanoi was an important city in the Phrygia Region in ancient times and an important religious center due to the Temple of Zeus. Zeus and Mother Goddess cults, which are common in the Phrygia Region, were also worshiped in Aizanoi and became the god and goddess of the city. The influence of the chief god Zeus and Meter Steunene on burial customs and afterlife beliefs in the city is undeniable. Accordingly, we know that different types of grave steles were produced in Aizanoi since the 1st century AD. Although various types of funerary stelae have been produced, the Syrian type pedimented and Syrian arched grave steles, which emerged with the 2nd century AD, draw attention with their wide repertoire in the typology of the regional grave stele. These steles, which we see as single or double grave steles, have been evaluated in terms of form and

¹ Bu makale 2020 yılında Pamukkale Üniversitesi Arkeoloji Enstitüsü Arkeoloji ABD'nde Prof. Dr. Elif Özer danışmanlığında tamamlanan Aizanitis Mezar Taşları başlıklı tezden türetilmiştir.

² Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü Kütahya/Türkiye, e-Posta: zerrin.erdinc@dpu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-8377-7354>

decoration elements in the typology tables previously suggested by various researchers. In this study, firstly, the emergence and typology of the Syrian type pediment in the ancient world and in Aizanoi was examined, and it was aimed to reveal the elements that were affected and influenced by the architecture of the region and its contributions to the Aizanoi tomb stele fashion in the historical process. In this context, besides the tomb steles, the Syrian type pediments on the monumental tomb architecture and on the coins were taken into consideration.

Keywords: Aizanoi, gravestone, architecture, Syrian pediment, Syrian arch, typology.

Giriş

Aizanoi günümüzde İç Batı Anadolu'da, Kütahya İli'nin 48 km güneybatısında yer alan Çavdarhisar ilçesi sınırlarında bulunmaktadır ve genel olarak Örencik Ovası'na konumlandırılmıştır (Harita 1).

Harita 1: Aizanoi ve Aizanitis Bölgesi Sınırları (Erdoğan, 2020: 12, Har. 2)

Kent Hellenistik dönemde Pergamon ve Bithynia Krallığı arasında el değiştirmiş ve bu krallıkların yönetimi altında varlığını sürdürmüştür. Güneye genişlemek isteyen Bithynia Krallığı için stratejik bir noktada bulunan Aizanoi, I. Attalos tarafından MÖ 216-213 yılları arasında ele geçirilmiştir. Ancak MÖ 197 yılında Bithynia Krallığı bölgede tekrar egemenlik sağlamıştır. Pergamon ile Seleukoslar arasında yapılan Apameia Barışı (MÖ 188) ile Aizanoi tekrar Pergamon Krallığı hâkimiyetine geçmiştir. I. Prusias ile yapılan anlaşmadan sonra Aizanitis

Bölgesi II. Eumenes'in denetimi altına girmiş ve Roma egemenliğine geçinceye kadar Attaloslar denetiminde kalmıştır (MAMA IX, xxiii). Roma Dönemi'nde ise Anadolu'da önemli kentlerin arasında yer almış ve en parlak zamanını bu dönemde geçirmiştir. Kentte bulunan Zeus Tapınağı'nın sağlamış olduğu avantaj ile bir tapınak-kent haline gelmiş ve çevre kentlere göre daha da gelişmiştir. Kent Zeus Tapınağı etrafında kendi topraklarına sahip olmuş ve ekip biçilen topraklardan elde edilen gelir ekonomik olarak kente önemli kazançlar sağlamıştır. Roma İmparatorluğu'nun bölgede egemen olmasından itibaren, yaklaşık olarak MS 3. yüzyılın ortalarına kadar kentin dini önemi hep ön planda olmuştur. Strabon Aizanoi'u Phrygia Epiktetos³ kentleri arasında göstermiştir (Strab. XII, 8, 12). Phrygia Epiktetos MÖ 133'ten sonra kendi kent sikkelerini basmıştır. Sikkelerin Aizanoi'da basıldığı düşünülürse bu gelişme Aizanoi'un MÖ 1. yüzyılın ortalarında polis konumuna geldiğini göstermektedir (Magie, 1951: 999; Ramsay, 1975: II, xxiii ve xxvii, n.14; Naumann, 1979: 9; MAMA IX, xvii; Tabbernee, 1997: 315). Ancak Aizanoi'da büyük kamu binalarının inşası ile kentte başlayan gelişmiş imar faaliyetleri Erken İmparatorluk Dönemi'nde gerçekleşir (Jes, 2001: 301; Rheidt, 2008: 118; Rheidt, 2009: 1226). MS 2. yüzyılın ortalarına doğru ise kent daha önce hiç olmadığı kadar gelişme gösterir. Bu gelişme Roma'nın Anadolu'da gücünü hissettirmeye başlaması ve ardından bölgeyi hâkimiyeti altına alması ile ilişkili olmalıdır (İznic, 2006: 295; Rheidt, 2008: 1225).

Bu çalışmada Suriye tipi kemer ve alınlıkların kullanımı, Aizanoi'da sıklıkla karşımıza çıkan ve literatürde Suriye tipi alınlıklı mezar steli olarak anılan stellerin ışığında Aizanoi'da bu tipin ortaya çıkışı, gelişimi, mezar steli tipolojisi ve çevre kentlere etkileri değerlendirilmiştir. Bu kapsamda kent ve çevresinde bulunan yerleşimlerdeki mezar taşları hakkında araştırmalar gerçekleştirilmiş ve literatür taraması yapılmıştır.

Aizanoi'da Suriye tipi alınlıklara mezar stelleri açısından baktığımızda söz konusu tipte birçok mezar stelinin bulunduğunu görmekteyiz. Çalışma kapsamında değerlendirdiğimiz Suriye tipi alınlıklı mezar stelleri Aizanoi'da Zeus Tapınağı açık hava sergi alanında, tonozlu alt yapı sergi salonunda, Çavdarhisar ilçe sınırlarında cami, mezarlık, bahçe veya özel mülk ve tarla gibi çeşitli yapıların içinde veya çevresinde ve Çavdarhisar ilçesi köy yerleşimlerine dağılmış vaziyettedir.

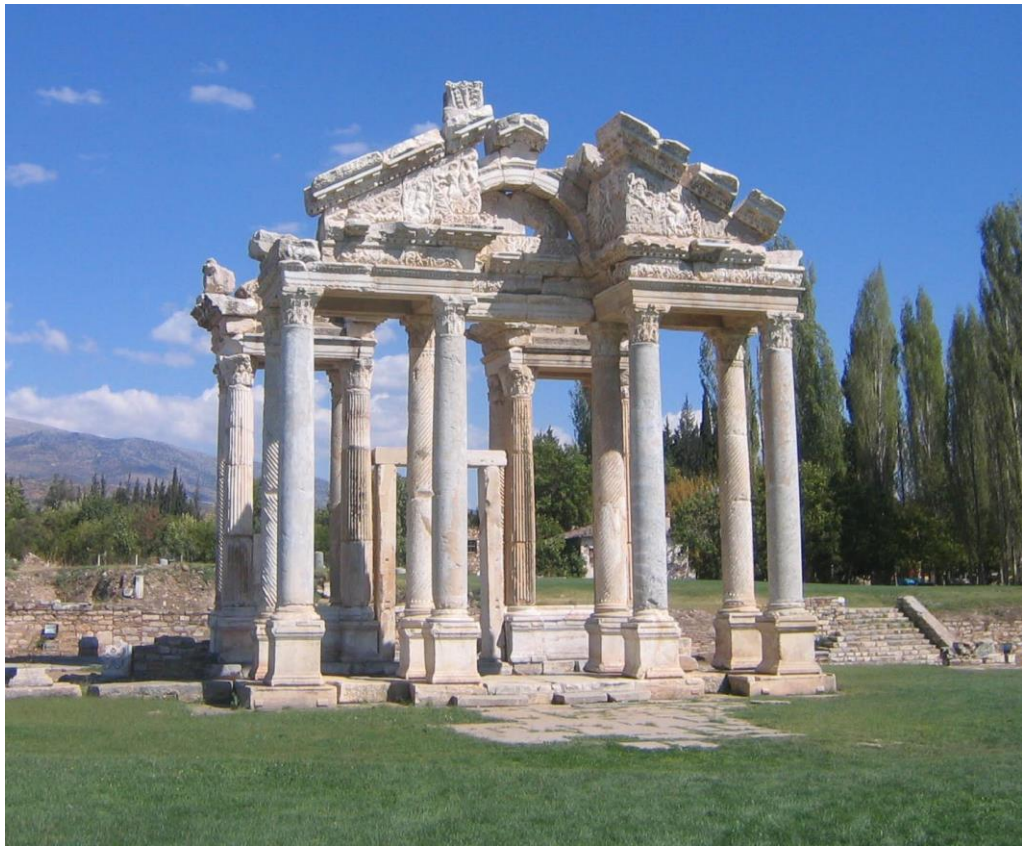
Suriye Tipi Alınlıklar ve Kemerler

Sear'ın tanımına göre bir mimari terim olan Suriye tipi alınlık, korniş, friz ve arşitrav entablaturünün tamamının bir kemer üzerinde taşındığı bir tür mimari düzenlemedir (Sear, 1982: 245). Kemer ve alınlık şeklinde kullanımları bulunmaktadır. 'Suriye' isminin bu mimari unsurun kökenine ve yaygın olarak kullanıldığı yer olan Suriye'ye dayandığı düşünülse de net olarak açıklığa kavuşmamıştır. Ancak literatüre bu şekilde yerleşmiştir. En erken örneği MÖ 19. yüzyılda Suriye Si'deki Dushara Tapınağı'nda görülmektedir (Ward-Perkins, 1970: 340; Yegül-Favro, 2019: 750). Suriye tipi kemerler ve alınlıkların kökeni ile ilgili araştırmalar yapan López de Corselas'a göre, bu mimari düzen Ptolemaik Mısır'a,

³ Strabon "Aizanoi (Çavdarhisar), Nakoleia (Seyitgazi), Kotiaion (Kütahya), Midaieion (Kara Höyük), Dorylaion (Eskişehir) Phrygia Epiktetos'un kentleridir; keza bazı yazarlara göre Mysia'ya ait olduğu kabul edilen Kadoi de (Gediz) bunlar arasında yer alır." demiştir. Epiktetos için bk: Şahin, 1986: 265.

İskenderiye'ye, doğuda Cyrene, Suriye, Petra ve Palmira'ya, batıda ise önemli bir merkez olan Pompeii'ye kadar yayılmıştır (López de Corselas, 2012: 201). Suriye kemerli olarak inşa edilen yapılardan en bilinen örneği İmparator Hadrianus'un Tivoli'deki villasında Canopus'un etrafında görülmektedir (Knell, 2008: 103-110)

Çalışmamızın konusunu oluşturan Suriye tipi alınlık ise Anadolu'da iki farklı tipte görülmektedir. Bunlardan ilkinde kavisli lento, entablaturden ayrı şekilde inşa edilmiştir. Bu uygulamanın Anadolu'da en bilinen örneği Aphrodisias Tetrapylonu'dur (Resim 1).

Resim 1: Aphrodisias Tetrapylonu (Hrnčiarik, 2014: fig. 4, Foto: H. Thür)

MS 2.yy ortalarına tarihlenen yapı Aphrodite kutsal alanının giriş kapısıdır. Antoninler Dönemi stilini yansıtan zengin süslemeleriyle göz doldurmaktadır. Mezar yapılarına baktığımızda ise Termessos'da bulunan ve yazıtından anlaşıldığı üzere Mamstis'e ait olan mezar da bu tip bir Suriye tipi alınlığa sahiptir (Resim 2). Sütunlu aedicula tipi mezar yapısıdır ve aedicula önünde dört adet korinth sütunu bulunmaktadır (Çelgin, 1990: 158). Yine Termessos'ta E1 nekropolünde yer alan Aurelia Pedamuriane Nanelis (Çelgin, 1990: 162) ve Aurelia Artemeis (Çelgin, 1990: 163) isimindeki iki kadına ait sütunlu aedicula tipi mezar yapılarının alınlık kısımları Suriye tipi alınlık şeklinde inşa edilmiştir (Heberdey-Wilberg, 1900: 197, 201; Lanckoronski, 2005: 112, 216)

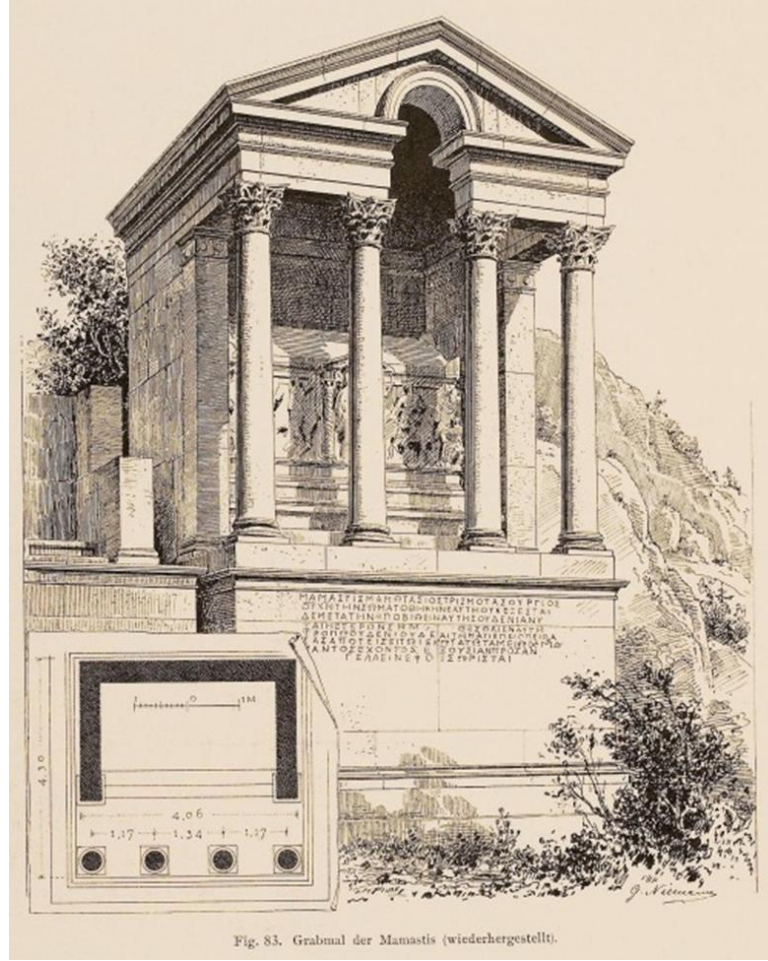

Fig. 83. Grabmal der Mamastis (wiederhergestellt).

Resim 2: Mamstis'in Mezar Anıtı (Lanckoronski, 2005: Fig. 83)

Bir diğer Suriye tipi alınlıklarda ise entablatur kavisli lento gibi bir kemer şeklinde kesintisiz olarak kıvrılmaktadır (Hrnčiarik, 2014: 101). En önemli örneklerinden birisi Ephessos Hadrian Tapınağı'dır (Resim 3). Tapınağın ön cephesinde köşelerde ante yerine dikdörtgen payeler bulunmaktadır. Payelerin arasında iki tane sütun kullanılmıştır. Tapınağın ön cephesi üzerinde ise korinth düzeninde sütun başlıkları tarafından taşınan Suriye tipi alınlık bulunmaktadır. Tapınağın anteler ve sütun başlıklarının üzerinde üç fascialı arşitrav ve ranke bezemelerinin tek bir mimari blok üzerine yapıldığı arşitrav-friz kuşağı, onun üzerinde ise konsollu geison yer almaktadır. Arşitrav-friz ve geison kuşakları Suriye tipi alınlıkta da devam etmektedir. Suriye tipi alınlığın ortasında Tykhe büstü bir akanthus çanağı içinde görülmektedir⁴.

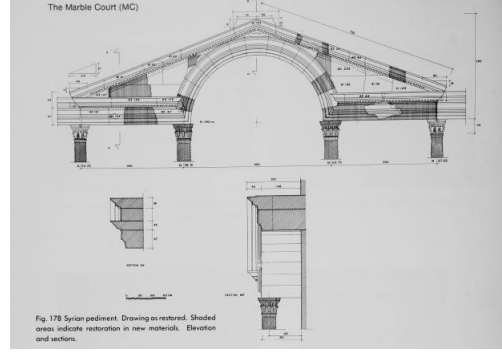
Hadrian Tapınağı'nın benzeri bir diğer örnek Sardeis Hamam-Gymnasium yapısının Mermer Avlu'sunda görülmektedir (Resim 4). Birbirine çok benzeyen iki

⁴ Kağıtçı, Bargylia Hadrian Tapınağı için de Suriye tipi alınlık önerisi getirmiştir. Bk. Kağıtçı 2011, 42, 101, Şekil. 66.

örnek olmasına karşın Sardeis'deki uygulamada en önemli farklılık yatay kornişin arşitravla birlikte kemer üzerinde devam etmemesidir (Yegül, 1986: 60-61, Fig. 178).

Resim 3: Efes Hadrian Tapınağı
(https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Temple_of_Hadrian_Ephesus.JPG,
Erişim tarihi: 07.04.2021)

Resim 4: Sardeis Mermer Avlu
(Yegül, 1986: fig. 178)

Her iki mimari düzenleme de örneklediğimiz yapıların inşa tarihlerine bakıldığında MS 2.yy'da karşımıza çıkmaktadır. Bu durumda Anadolu için her iki tipi aynı dönemde ortaya çıktığını ve kullanıldığını söylemek yanlış olmayacaktır.

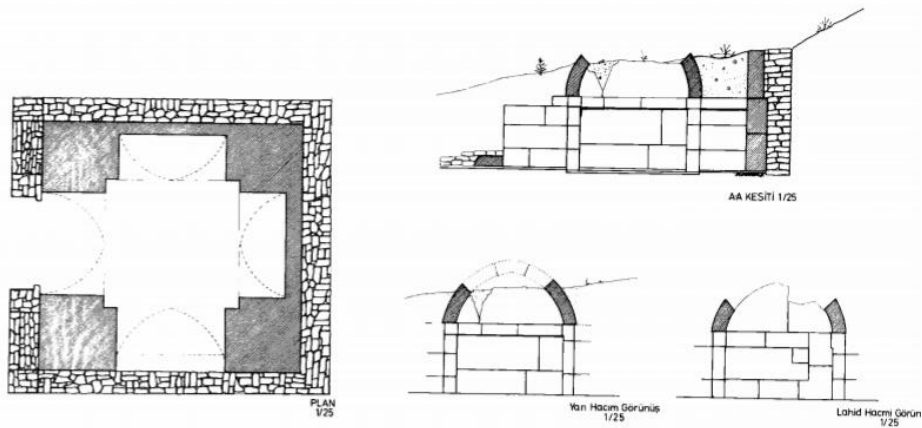
Phrygia'da kapı biçimli mezar steli geleneğinin kökenini bölgede görülen kaya anıtlarına dayandıran görüşten yola çıkarak Suriye tipi alınlıklı mezar stellerinin örneklerini de Phrygia'nın anıtsal kaya mezarlarında aramak yerinde olacaktır. Buna göre özellikle Afyon İhsaniye İlçesi'ni 10 km kuzeydoğusunda bulunan Demirli Köyündeki Demirlikale olarak adlandırılan oda mezar Suriye tipi alınlığa benzer şekilde kemerli cephe mimarisine sahiptir (Kortanoğlu, 2006: 110). Yine İhsaniye'de bulunan Ayazın I (Ramsay, 1882: Pl. XXVI) ve Ayazın II (Ramsay, 1882: Pl. XXVII, n. 2; Kortanoğlu 2008: 55, 58-59, 70, 72, 77, 109-110, 517-519, Pl. 116-120) mezarlarında Suriye tipi alınlık benzeri yarım daire kemerler ve Ayazın III (Ramsay, 1882: 262, Pl. XXVIII, n.3; Perrot-Chipiez, 1890: 139, Fig. 92; Haspels, 1971: V.I, 172, V.II, Figs. 292-93; Kortanoğlu, 2008: 70, 72, 77, 88, 109-110, 519-521; Kortanoğlu, 2016: 260) mezarında kemer içinde karşılıklı duran iki aslan bölgedeki Suriye tipi alınlıklı mezar stellerinde görülen klasik şemayı yansıtmaktadır.

Çalışmamızın kapsamını oluşturan Aizanoi'da ise şimdiye kadar yapılan kazılar sonucunda mimari anlamda Suriye tipi alınlıklı bir yapıya rastlanmamıştır. Ancak Aizanoi güney nekropolde 1990 ve 1991 yıllarında Kütahya Müze Müdürlüğü tarafından yapılan kurtarma kazılarında tespit edilen iki farklı mezar yapısındaki girişler, çeşitli araştırmacılar tarafından Suriye tipi alınlıklı ve Baldaken tipli mezar olarak değerlendirilmiştir. 1990 yılında yapılan kurtarma kazısında tespit edilen mezar kuzey-güney doğrultuludur ve mezar yapısının girişi kuzey yönündedir (Resim 5). Mezar iç kısmında dört parçaya bölünmüştür ve her bir parça niş şeklinde düzenlenmiştir. Nişler, giriş ve nişlere açılan koridorun üst kısmı beşik tonozludur (Taşkırın 2019: 117). Mezar odası 6.10x5.57x2.93cm ölçülerindedir ve lahit, girişin karşısındaki nişte bulunmaktadır (Türktüzün 1992: 82). MS 2.yy'ın 3. yarısına

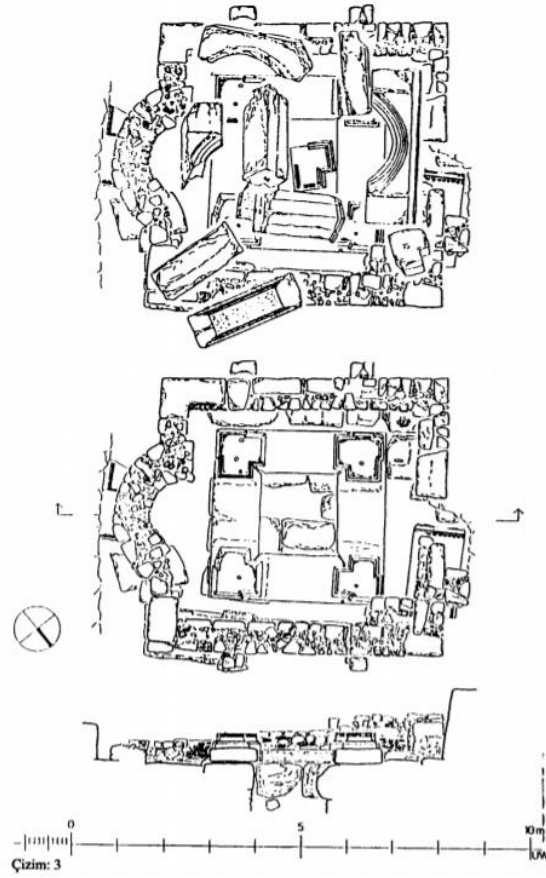
tarihlenen lahit günümüzde Amazon Lahdi olarak bilinmekte ve Kütahya Müzesi'nde sergilenmektedir (Türktüzün 1992: 85). Wulf yapının giriş kapısının Aizanoi'da sıklıkla karşımıza çıkan kapı biçimli mezar stellerindeki gibi düzenlendiğini belirtmiş ve bu kapının Waelkens'in Tip C olarak adlandırdığı mezar stelleri tipi içinde değerlendirmiştir (Wulf 1993: 530).

1991 yılında Kütahya Müze Müdürlüğü tarafından yapılan kurtarma kazısı çalışmalarında ise Amazon Lahdinin bulunduğu mezar yapısının 65m kuzeydoğusunda yine MS 2.yy'ın 3. çeyreğine tarihlenen kare planlı başka bir mezar yapısı tespit edilmiştir (Resim 6). Mezarın ilk katı tetrapylon şeklindedir. İlk olarak Th. Wiegand tarafından tespit edilen mezar yapısı bir kült yapısı ya da tetrapylon planlı bir mezar olarak değerlendirilmiştir (Wiegand 1911, 307). Daha sonra Aizanoi'da çalışmalar yapan Naumann bu yapıyı küçük bir tetrapylon veya dört kemerli bir yapı olarak tanımlamıştır (Naumann 1967, 237). Aslına bakılırsa yapının iki inşa evresi bulunmaktadır ve Roma Dönemi'nde mezar olan yapı Bizans Dönemi'ne geldiğimizde bir şapele dönüştürülmüştür. Mezar, 3.82 m x 3,73 m ölçülerinde olup Tetrapylon planlı mezarın iç ölçüleri 1.75 x 1.80 m'dir.

Yapının ilk katı dört köşesinde bulunan L kesitli payelerden oluşmaktadır. İlk katta stylobat, payelerin genişliği boyunca yapıyı sınırlandırır. Köşelerde attik-ion tarzında işlenmiş kaideler dört köşeli 1.85 m yüksekliğindeki payeleri taşır (Taşkıran 2019, 119). Wulf ve Türktüzün'ün araştırmalarına göre şapelin orta kısmında bulunan Eros kabartmalı lahdin Hierapolis nekropolündeki örnekler gibi tetrapylonun çatısına yerleştirildiği ortaya konmuştur (Wulf 1993: 533-535; Türktüzün 1993: 154). Böylece mezar, tetrapylon planının yanında MS 1. yy'da Roma'nın batı merkezlerinde karşımıza çıkan Baldakenli mezar olma özelliğini de yansıtmaktadır (Taşkıran 2019: dn. 62). Bu mezarda Baldakeni oluşturan kemerlerin üzerinde görülen üç fascialı arşitrav Suriye tipi kemer örnekleri ile benzerlik göstermesi bakımından araştırmamız için önemli bir veri sağlamaktadır.

Resim 5: Aizanoi Güney Nekropolis Nişli Mezar Çizimi (Türktüzün 1992, 86, Çizim 1)

Resim 6: Aizanoi Güney Nekropolis Baldakenli Mezar-Şapel Çizimi
(Türktüzün 1993: 157, Çizim 3)

Yukarıda bahsedilen iki mezar dışında Aizanoi’da sikkeler üzerinde Suriye tipi alınlıklı bir yapının varlığı üç farklı örnekte karşımıza çıkmaktadır. Bu sikkelerden ilki Domitianus dönemine tarihlenmiştir. Ön yüzünde defne çelengi içinde imparator büstü, arka yüzünde ise Suriye tipi alınlık veya kemer içinde Zeus Aizaniton bir elinde kartal ve diğer elinde asa ile ayakta durmaktadır (Naumann, 1979: 91, Taf 76/43). Diğer iki sikke Hadrianus Dönemi sikkesidir ve ön yüzlerinde defne çelengi içinde imparator büstü bulunmaktadır (Naumann, 1979: 91). Domitianus sikkeleriyle aynı şekilde iki yanda ikişerden dört adet sütunun üstünde yükselen Suriye tipi alınlık içinde görülen bir elinde kartal ve diğer elinde asa ile ayakta duran Zeus Aizaniton (Naumann, 1979: Taf. 76/49), diğerinde ise Efes Artemisi (Naumann, 1979: Taf. 76/50) görülmektedir. Sikkeler üzerinde tasvir edilen Zeus’un Aizanoi Zeus Tapınağı’nın kült heykeli olabileceği bilinmektedir. Ancak tapınakta yapılan çalışmalar sonucunda heykelin böyle bir alınlık veya kemer içinde durduğuna dair bir veri bulunmamaktadır. Jes, Posamentir ve Wörrle’ye göre ise bu tasvir celladaki kült imgesini ortaya çıkarmak için yapılmış olmalıdır ve bir aediculayı temsil ediyor olmalıdır (Jes, Posamentir, Wörrle, 2010: 61), (Resim 7-8-9).

Resim 7: Domitianus
Sikkesi

(Naumann, 1979: 91,
Taf 76/43)

Resim 8: Hadrianus
Sikkesi

(Naumann, 1979: 91)

Resim 9: Hadrianus
Sikkesi (Efes Artemisi)

(Naumann, 1979: Taf.
76/50)

Suriye Tipi Alınlıklı Mezar Steli Tipolojisi

Suriye alınlıklı mezar stelleri ile ilgili tipolojik çalışmalar ilk kez MAMA ekibi tarafından yapılmış ve *Monumenta Asia Minoris Antiqua IX* bandında yayınlanmıştır. MAMA'ya göre Tip VI üçgen çatılı, Suriye tipi alınlıklı ve üçgen çatıyı taşıyan plasterlerinde ranke bezeme bulunan kapı biçimli mezar stellerini kapsamaktadır.

MAMA bu tipi üçgen çatı simalı ve simasız olmak üzere iki alt tipe ayrılmaktadır. Simasız olan tip VIA=Tip C Aizanoi 4a olarak adlandırılmıştır ve bu tipin en erken örneklerini temsil etmektedir (Resim 10). Bu tip Hadrianus Dönemi'nin son yıllarında üretilmeye başlanmıştır. Bazı erken örneklerde alınlığı taşıyan plasterler yerine halen Tip V'deki gibi kapı çerçevesi görülmektedir. Kemerler normalde plasterlerin hemen üzerinde taşıdığı bir arşitrava sahiplerdir ancak bazen bu plasterlerin taşıdığı arşitravlar kesintisiz şekilde yapılmıştır ve bu da Suriye tipi kemeri steller üzerinde oluşturmuştur.

Resim 10: Tip VI-VIA=Tip C Aizanoi 4a, 4b, 5

Waelkens'e göre alınlık üstü ranke ve kıvrık dal-çiçek motifleriyle süslenmiştir. Bununla beraber üçgen alınlıktaki ranke ve kıvrık dal-çiçek motifleri Antoninus Pius Dönemi'nin başından, MS 3.yy.a kadar olan dönemde sarmaşık dal motifine dönüşmüştür. Üçgen alınlık içinde Suriye tipi alınlık bulunur. Suriye tipi alınlık altında bir arşitrav vardır. Bu arşitrav plasterler tarafından taşınır. Bazı örneklerde Suriye tipi alınlık altında bir arşitrav kesintisiz yapılır ve doğrudan Suriye tipi alınlığı oluşturur. Stel ise alınlığı taşıyan rankeli plasterler bulunur. Ayrıca bu tipte alınlığın iki yanındaki yarım palmet şeklinde yapılmış köşe akroterlerinin MS 2.yy.ın ortalarından sonra kaybolduğu öne sürülmektedir (MAMA IX, xlvii). İkinci tip ise Tip VIB=Tip C Aizanoi 4b olarak adlandırılmıştır ve zengin mimari süslemelere sahiptir (Resim 11). Üçgen çatısı simalıdır ve bu tipin Orta veya Geç Hadrian Dönemi'nin hemen başlangıcından kısa bir süre sonra ortaya çıktığı belirtilmektedir. Özellikle Antoninus Pius Dönemi'nde oldukça popüler olmuş ve MS 2.yy.ın üçüncü yarısından sonra sıkça üretilmiştir. Bazı erken örneklerinde plasterler üzerindeki ranke bezeme bir çerçeve içindedir ve sonrasında haşhaşlar eklenmiştir. Bu tip MS 2.yy.ın son çeyreğine kadar devam etmektedir. Bu tiplerdeki bazı steller çifte veya üçlü kapı steli şeklinde de yapılmıştır ve örneklerde alınlığı taşıyan plasterler yerine halen Tip V'deki gibi kapı çerçevesi vardır. Waelkens MAMA IX'da Tip VIC=Tip C Aizanoi 5 olarak adlandırdığı ve Tip VIA'nın bir diğer istisnai varyasyonu olarak tanımladığı bir tip ortaya koymuştur (Resim 8). Bu tip stellerin ise alınlığın içinin defne çelengi ile süslendiğini ve kemer arşitravı üzerinde çiçek ve haşhaşlar ile bezenmiş kıvrık dallar olduğunu belirtmiştir. Ancak üçgen çatı üzerinde kıvrık dal bezemesi yoktur ve plasterler sarmaşık veya asma dallarıyla süslenmiştir (MAMA IX, xlvii).

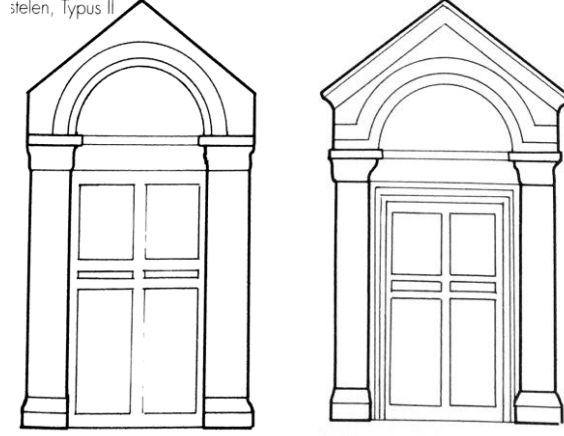
MAMA IX'da Tip VII olarak adlandırılan steller üçgen çatılı, Suriye tipi alınlıklı ve üçgen çatıyı taşıyan plasterlerinde yiv bezeme bulunan kapı biçimli mezar stellerini kapsamaktadır (Resim 9). Waelkens bu tipi üçgen çatı simalı ve simasız olmak üzere iki alt tipe ayrılmaktadır. Simasız olan tip VIIA=Tip C Aizanoi 6a olarak adlandırılmıştır ve bu tipin en erken örneklerini temsil etmektedir. Bu tip steller Antoninus Pius Dönemi'nde üreilmeye başlanmış ve bulunan stellerin büyük bir çoğunluğu Antoninus Pius Dönemi'nin ilk yarısına tarihlenmiştir ve sonrasında çok az kullanılmıştır. MS 2.yy.ın ortalarından sonra VIIA=Tip C Aizanoi 6b olarak adlandırılan üçgen çatısında siması bulunan tip kullanılmaya başlanmıştır. Bu tip stellerin bazılarında plasterler üzerindeki yivler alt tarafta içleri doldurulmuş olarak yapılmıştır ve birkaç istisna dışında üçgen çatı her zaman sarmaşık dallar ile süslenmiştir. MS 2.yy.ın ortalarından sonra alınlığın iki yanındaki köşe akroteri şeklinde yapılmış yarım palmetler yerini rozetlere-çiçeklere bırakmıştır. MAMA IX'da Tip VII başlığı altında toplanan steller yiv plasterli yerel lahitlere benzetilmektedir ve bu benzerlik ekonomik nedenlere bağlanmaktadır. Bu tip VIA ve VIB tiplerinin daha az çalışma saati harcanarak yapılan ve görece daha ucuz olan bir çeşididir (MAMA IX, xlviii).

Resim 11: Tip VII-Tip VIIA=Tip C Aizanoi 6a, 6b.

Lochman ise Suriye tipi alınlıklı mezar stelleri için Kapı Biçimli Naiskos Stel Tip II adı altında iki alt tip önermiştir (Resim 12). Kapı Biçimli Naiskos Stel Tip IIa bu tipin en erken örneklerini temsil eder. Üçgen çatılı, Suriye tipi alınlıklı, rankeli veya yivli plasterleri olan kapı tipi naiskos mezar stelidir. Üçgen çatısı düz yapılmıştır ve sima kısmı bulunmamaktadır. Lochman bu tipi MS 130-165 yılları arasında tarihlemiştir. Üçgen alınlık ranke ve kıvrık dal-çiçek motifleriyle süslenmiştir. Üçgen alınlıktaki ranke ve kıvrık dal-çiçek motifleri MS 145-170 arasında sarmaşık dal motifiyle birlikte kullanılır. Rankeler gevşektir ve kaulis çanakları belirgindir. Sarmaşık yaprak, tomurcuk ve haşhaşlar MS 140 sonrasında ortaya çıkar. Üçgen alınlığın iki yanında yarım palmet şeklinde yapılmış köşe akroterleri bulunur. Üçgen alınlık içinde Suriye tipi alınlık bulunur. Suriye tipi alınlık altında bir arşitrav bulunur ve bu arşitrav plasterler tarafından taşınır. Alınlığı taşıyan rankeli plasterler veya yivli plasterler vardır (Lochman, 2003: 40). Tip IIb üçgen çatılı ve Suriye tipi alınlıklıdır. Üçgen çatısı simalıdır. Lochman bu tipi MS 145-200/20 yıllarına tarihlemiştir (Lochman, 2003: 40, 41). Lochman stelleri sima profillerine göre sınıflandırmıştır. Fakat MAMA IX'da plaster üzerindeki bezeme farklılıklarından kaynaklanan alt tipleri kendi tipolojisini yaparken göz önünde bulundurmamıştır. Ancak bezemeleri sima-alınlık rankesi, lento rankesi ve plaster rankesi olarak sınıflandırmış ve kronolojik olarak gelişimini değerlendirmiştir (Lochman, 2003: 47, Textabb. 10). Üçgen alınlık ranke ve kıvrık dal-çiçek motifleriyle süslenmiştir. Üçgen alınlık sima profillidir ve sima rankesi MS 140/45'ten sonra ranke ortalarında üç farklı bezeme (tohum, çiçek, tomurcuk) kullanılarak yapılmıştır. Üçgen alınlıktaki ranke ve kıvrık dal-çiçek motifleri MS 145-170 arasında sarmaşık dal motifiyle birlikte kullanılır. Rankeler gevşektir ve kaulis çanakları belirgindir. Sarmaşık yaprak, tomurcuk ve haşhaşlar MS 140 sonrasında ortaya çıkar. Üçgen alınlığın iki yanında yarım palmet şeklinde yapılmış köşe akroterleri bulunur. Üçgen alınlık içinde Suriye tipi alınlık bulunur. Suriye tipi alınlık altında bir arşitrav bulunur. Bu arşitrav plasterler tarafından

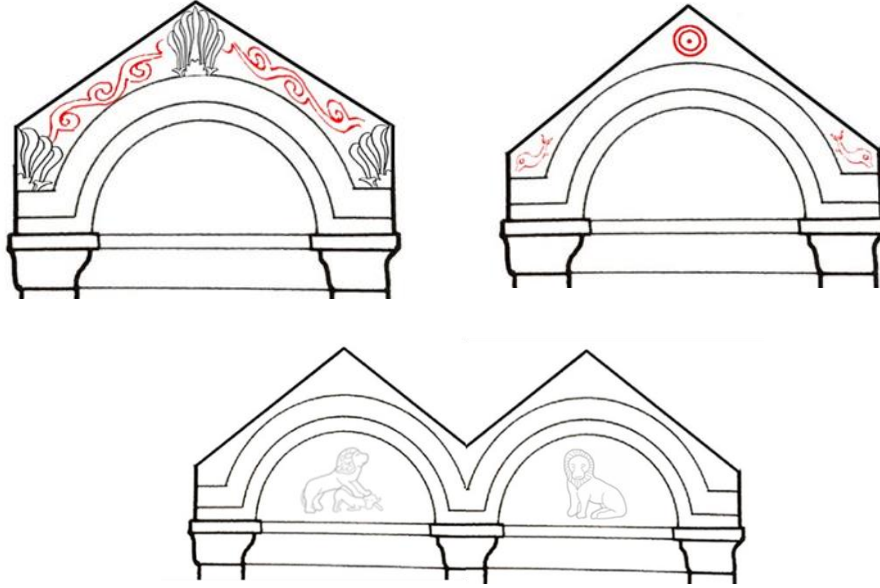
taşınır. Stel kenarlarında alınlığı taşıyan rankeli plasterler veya yivli plasterler bulunur (Lochman, 2003: 40).

Resim 12: Tip Ila-Tip Iib

Erdiñ'in tipolojisine göre ise Aizanitis mezar stelleri Tip 5 ve Tip 5a Suriye tipi alınlıklı mezar stellerini temsil etmektedir (Erdiñ, 2020; 76). Aizanitis Tip 5 Suriye tipi alınlıklı, kapı biçimli dikdörtgen gövdeli mezar stelleridir (Erdiñ, 2020: 77). Suriye tipi alınlıklı stellerin erken örneklerini temsil eder (Resim 13). Aizanitis Bölgesi'nde 97 adet bulunmaktadır (bk: Erdiñ 2020, Katalog no:200-296). Suriye tipi alınlıklı, gövdesi plasterlerle destekli kapı biçimlidir. Üçgen alınlık üstünde sima ve kapı çerçevesi bulunmaz. Kapı dört panele ayrılmıştır ve paneller arasında dar dikdörtgen kör paneller bulunmaktadır. Kapının iki yanında alınlığı taşıyan plasterler bulunmaktadır. Tip 5'in erken örneklerinde alınlık üstünde sima bulunmaz. Ancak MS 2.yy.ın ilk yarısından sonra sima eklenir. MS 2. yy. ortalarına doğru kapı çevresine üç fascialı bir çerçeve eklenmiş ve böylece stele derinlik kazandırılmıştır (Erdiñ, 2020: 77). Erken örneklerde, alınlıklarda tepe akroterinin her iki yanında yer alan ranke bezemesi uzun ve alçak dalgalar şeklinde işlenmiştir. MS 2.yy.ın ilk çeyreğinden 2.yy ortalarına kadar alınlık üstünde kıvrık dallar giderek irileşmiş ve aynı zamana sarmaşık dallar görülmeye başlamıştır. Ancak MS 150 sonrasında alınlık siması eklenmiş ve alınlık üstündeki bu alan yok olmuştur. Alınlık simasının eklenip palmet akroterlerin ortadan kalkmasıyla alınlık üstünde süsleme alanı kalmamıştır. Bunun yerine alınlığın üst noktasında dar palmetler, omphalos, çiçekler ve aynalar ile köşelerde yunusların bulunduğu alınlık şemaları karşımıza çıkmaya başlar. Stellerdeki yazıtlar ise Suriye tipi kemer üzerinde tek ya da iki sıra veya alınlık altındaki silmede tek sıra olarak görülmektedir. MS 2.yy. ortalarından sonra alınlığı taşıyan plasterler üzerindeki plaster başlıklar akanthus yapraklarıyla süslenerek korinth başlığı gibi yapılmıştır. İki plaster başlık arasında oluşan frizde ise açık ve kapalı palmetler ile girland bukranon dizisi görülmeye başlamıştır. Suriye tipi alınlık içinde ise az sayıda da olsa büstler, eller, sıklıkla aslan, kartal, kalathos figürleri bulunmaktadır. Çifte stellerde her iki alınlık içinde bir tarafta kadını, diğer tarafta ise erkeği temsil eden figürler görülmektedir. Alınlığı taşıyan ve kapının iki yanında bulunan plasterlerdeki rankeler üzerinde çiçekler erken dönemlerde sıkça görülmeyen süslemelerdir. Ancak MS 125'ten sonra alınlık üzerindeki yüzey, çiçekli ranke bezemeleriyle dolar. Çiçekli

ranke bezemeleri, MS 140'tan itibaren akanthus yapraklı ranke bezemeleri ile aynı gelişimi göstermektedir. MS 2.yy. ortalarında ise plasterlerde yiv bezemeler görülür. Bununla beraber MS 2.yy. ortaları ve sonrasında plasterler üzerindeki rankeler çerçeve içine alınmıştır. Bu çerçeveler hafif dışa bombelidir ve bu durum Antoninus Pius Dönemi'yle başlayan motiflerin kabartma yüksekliklerinin artmasıyla doğru orantılıdır. MS 2.yy.ın ilk çeyreğinden MS 3.yy.a kadar kullanılmıştır (Erdoğan, 2020: 78-79).

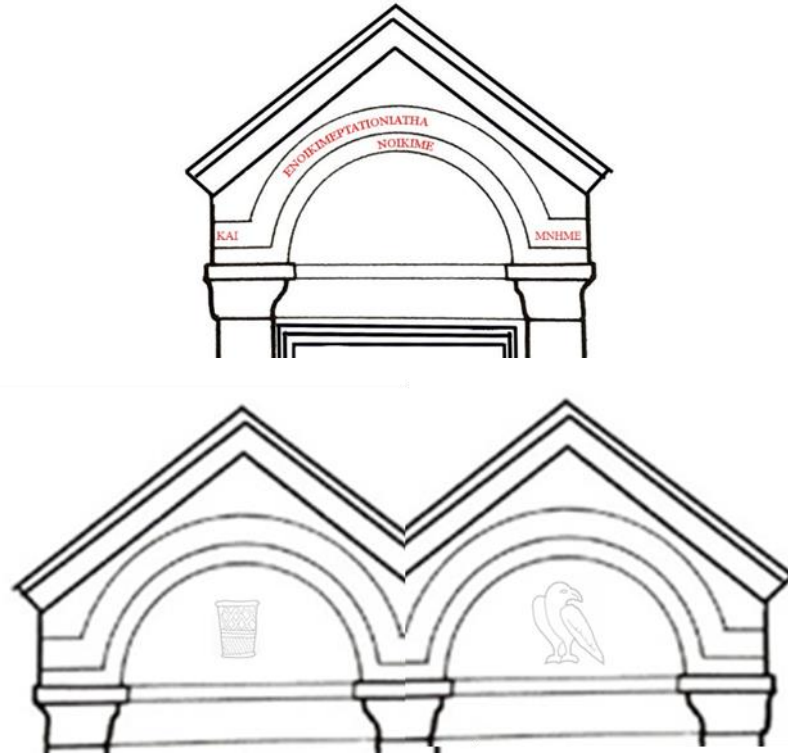
Resim 13: Tip 5 Suriye Tipi Alınlık Şemaları

Erdoğan'ın tipolojisinde yer alan Tip 5a ise Suriye tipi alınlıklı, gövdesi plasterlerle destekli kapı biçimlidir (Resim 14). Aizanitis Bölgesi'nde 62 örnekle temsil edilmektedir. (Bk: Erdoğan 2020, Kat no: 297-358). MS 2.yy.ın ilk yarısından MS 3.yy.a kadar kullanılmıştır. MS 2.yy. ortalarında beşik çatıya sima ve gövdeye kapı çerçevesi eklenmiştir MS 2.yy. sonlarına doğru stellerin boyutları büyümüştür. Gövde üzerinde plasterlerin yanı sıra kapı çerçevesinin de eklenmesiyle kapının kapladığı alan küçülmüştür (Erdoğan, 2020: 79).

MS 2.yy. ortalarından sonra alınlık üstüne eklenen alınlık siması ile Tip 5'da olduğu gibi alınlık üstündeki süsleme alanı yok olmuştur. Bunun yerine alınlığın üst noktasında dar palmetler ve bu palmetlerden çıkan sarmaşık dallar, omphalos, çiçekler ve aynalar ile köşelerde yunusların bulunduğu alınlık şemaları karşımıza çıkmaya başlamıştır. Stel üzerindeki yazıtlar ise Suriye tipi kemer üzerinde tek ya da iki sıra veya alınlık altındaki silmede tek sıra olacak şekilde görülmektedir. MS 2.yy. ortalarından sonra plaster başlıklar da çoğu zaman akanthus yapraklarıyla süslenmiş korinth başlıklarını anımsatmaktadır. Bununla beraber MS 2.yy.ın sonlarına doğru Suriye tipi alınlık altında, plaster başlık yüksekliğinde ve iki başlık arasında bir friz bloğu oluşmuştur. Bu friz bloğu üzerinde açık ve kapalı palmetler, gırlandlar ve gırland-bukranion dizisi genel olarak görülen süslemelerdendir. Suriye tipi alınlık içinde ise az sayıda da olsa büstler, eller, sıklıkla aslan, kartal, kalathos figürleri bulunmaktadır. Çifte stellerde her iki alınlık içinde bir tarafta kadını, diğer tarafta ise erkeği temsil eden figürler görülmektedir. Tip 5a hem simasız hem de simalı beşik

çatılı mezar steli örneklerini kapsamaktadır. Her iki örnekte de alınlık süsleme gelişimi Tip 5 ve Tip 5a'daki kompozisyon ile aynı şekilde devam etmiştir. MS. 2.yy. ortalarından sonra kapı üç fascialı bir çerçeve ile çevrelenmiş ve böylece kapı derinlik kazanmıştır. Alınlığı taşıyan ve kapının iki yanında bulunan plasterlerdeki rankeler ancak MS 125'ten sonra çiçekli ranke bezemeleriyle dolar. Böylece Tip 5 ile başlayan plaster süslemeleri Tip 5a'da da devam eder. Ranke bezemeleri, MS 150'den itibaren çiçekli kıvrık dallar, akanthus yapraklı ranke bezemeleri ile rankelere haşhaşların eklenmesiyle devam eder. Bununla beraber MS 2.yy. ortaları ve sonrasında plasterler üzerindeki rankeler çerçeve içine alınmıştır. Bu çerçeveler hafif dışa bombelidir ve bu durum Antoninus Pius Dönemi'yle başlayan motiflerin kabartma yüksekliklerinin artmasıyla doğru orantılıdır. Çerçevesi rankelerle aynı dönemde plasterler üzerinde yiv bezeme görülmeye başlamıştır. Bu bezeme mezar stelinin görüntüsünün mimari bir yapı gibi görünmesini sağlamaktadır (Erdoğan, 2020: 80).

MS 2.yy. ortalarına doğru stellerin boyutları büyür ve bunu aksine kapılar, stel üstünde daha az yer kaplayarak küçülür. MS 50'de kapıların tüm stel gövdesini kaplamasından sonra MS 2.yy.a yaklaştıkça kapının iki yanından plasterlerin ortaya çıkması (MS 100 civarı), sonrasında kapının çevresine kapı çerçevesi eklenmesiyle (MS 150 civarı) kapılar gövde üzerinde küçülmeye başlamıştır. Aynı zamanda kapılar küçüldükçe derinlik artmış, plaster-çerçeve-kapı kompozisyonu derinleşmiştir (Erdoğan, 2020: 80).

Resim 14: Tip 5a Suriye Tipi Alınlık Şemaları

Aizanoi'da Suriye tipi alınlıklı olarak adlandırılan mezar stellerinin tümü için aynı ifadeyi kullanmak doğru olmayacaktır. Nitekim özellikle MS 125 civarında bu tipin

ortaya çıkışı ile birlikte yaklaşık olarak MS 2.yy ortalarına kadar aslında gövdenin iki yanındaki plaster ve plaster başlıklara oturan Suriye tipi kemerlerin bulunduğunu söylemek daha doğru olacaktır (Erken örnekler için bk: Waelkens, 1986: 75; MAMA IX, no: 377; MS 150 civarı ve sonrası için bk: Lehmler-Wörrle, 2002: Abb. 59). Bu nedenle MS 2. yy'ın ilk çeyreği ile MS 2.yy ortalarına kadar üretilen bu tip mezar stellerine Suriye tipi kemerli ifadesini kullanmayı daha uygun buluyoruz.

Aizanoi dışında Yukarı Tembris Vadisini kapsayan Kotiaecion, Synaus, Cadi, Appia ve Tiberiopolis kentlerine baktığımızda da Suriye tipi alınlıklı mezar stellerini görmekteyiz (MAMA X, no: 2, 4, 5, 7, 41, 46, 117, 166, 137, 141). Ancak söz konusu bölgedeki stellerin alınlıkları Aizanoi'da gördüğümüz alınlıklardan biçimsel olarak farklıdır. Alınlıklar, Suriye tipi olmaktan daha ziyade üçgen alınlık içine açılmış yarım daire veya 2/3 daire şeklinde bir niş görünümündedir. Kemer üzerinde taç bloğu veya arşitravı izlemek zorlaşmıştır. Bu tip mezar stellerini MAMA ekibi Tip C Altıntaş I olarak adlandırmıştır (MAMA X, xxvi). Waelkens'in tipolojisinden yola çıkılarak adlandırılan Altıntaş Tip C I dikdörtgen veya üçgen çatılı, gövde kısmında kapı betimlemesi olan mezar stelleridir. Genellikle iki fascialı bir lento, söve ve alınlığa sahiptir. Dış fascia sade bırakılmış, iç fascia ise MS 200 civarında sarmaşık dallarıyla süslenmiştir (MAMA X, xxvi).

Aizanoi dışındaki çevre yerleşimlerde Aizanoi'daki kadar çok sayıda ve Suriye tipi alınlık formunda yapılan örnekler azdır. Kotiaecion ve Appia'da görülen çok az örnekte gerçek anlamda Suriye tipi alınlıklı mezar stellerine rastlamaktayız (Drew-Bear vd., 2007: 141. Tugay Anadolu Kültür-Sanat ve Arkeoloji Müzesi Env. No: 6553). Bunlar genel olarak Suriye tipi kemer veya yarım daire niş şeklinde adlandırılabilir. Gediz ilçesinin Gökler kasabasından bulunan stelde ise üçgen alınlıkta, yarım daire niş içinde kadın ve erkek figürleri, gövdede ise bir kemer altında tek başına bir erkek figürü görülmektedir (Drew-Bear vd., 2007: 223. Tugay Anadolu Kültür-Sanat ve Arkeoloji Müzesi Env. No: 9512). Nitekim bu kemerli sahneler özellikle Yukarı Tembris Vadisinde MS 3.yy başlarından sonra insan figürlerinin içinde ayakta durur vaziyette yapıldığı kemerli mezar stellerine dönüşecektir (Pfuhl-Möbius, 1977: Taf. 171, 1137, 1138). Bu durum bölge ve kentler özelinde ayrı bir tipolojik çalışmanın yapılması gerektiğini göstermektedir.

Sonuç

Suriye tipi kemerin tapınak girişlerinde, peristilde geçitlerin bir parçası olarak veya süsleme amaçlı kullanıldığı açıktır. İlk bakışta doğu kökenli gibi görünse de Roma dünyası tarafından kolayca kabul edilmiş ve sevilerek kullanılmıştır. Hrnčiarik'e göre dekoratif bir unsur olarak kullanılmış gibi görünse de, ortaya çıkışına ilişkin daha kapsamlı bir araştırma, esas olarak dini yapılarda bulunduğunu ve aynı zamanda sembolik bir değeri de olduğunu açıkça göstermektedir (Hrnčiarik, 2014: 104). Bu anlamda Suriye tipi alınlıkları mezar stelleri ışığında değerlendirmek konunun kapsamına yeni bir unsur daha ekleyecektir.

Aizanoi'da MS 2.yy'da Suriye tipi alınlıklı mezar stellerinin ortaya çıkışı aslında Anadolu'da bu tipte alınlık ve kemerlerin kullanılmaya başlamasıyla birlikte olmuştur. Bu durumda Aizanoi'da Suriye tipi alınlık modası aslında Anadolu çapında başlayan bir modanın yansımaları diyebilmekteyiz. Çünkü örneklendirdiğimiz tüm mimari yapıların inşa tarihlerine bakıldığında yaklaşık olarak MS 2.yy karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte Aizanoi mezar mimarisi, sikkeler ve stel tipolojileri

eklendiğinde Aizanoi'da MS 2.yy öncesinde Suriye tipi alınlık modasının henüz başlamadığı ve bu tarihten itibaren sevilerek kullanıldığı açıktır.

Aizanoi Suriye tipi alınlıklı ve Suriye kemerli mezar stellerinin entablaturü genellikle üç fascialı arşitravdan oluşmaktadır. Sadece iki örnekte arşitrav üstünde balık pulu motifi ve bir örnekte ise ion kymationu görülmektedir (Balık pulu için bk: Waelkens, 1986: 104, Aizanoi Kazı Env. No: A15. MP08; MAMA IX, no: 465; ion kymationu için bk: Waelkens, 1986: 101). Tek başına yapılan mezar stellerinde gördüğümüz Suriye tipi alınlık çifte mezar stellerinde daha farklı bir anlam kazanmıştır. Çifte mezar stellerinde entablaturün kesintisiz olarak her iki mezar steli üzerinde devam etmesi Suriye tipi alınlığın genel şemasına değişikliğe uğratmadan uyulduğunu gösterir ki bu durum Aizanoi Suriye tipi alınlıklı mezar stellerine özgü özelliklerden birisidir.

Aizanoi'da bu denli sevilerek kullanılmış ve çok sayıda üretilmiş olmasına rağmen komşu sayılabilecek bir coğrafyada bulunan Yukarı Tembris Vadisi kentlerinde Suriye tipi alınlığın bilinen şekliyle uygulanmamasının bir nedeni olmalıdır. Bu tamamen yerel üretimle açıklanacağı gibi bir diğer yandan da Aizanoi'daki gelişmiş taş işçiliğini ve Suriye tipi alınlığı bilen ve uygulayan ustaların varlığını göstermektedir. Diğer yandan kentteki mezar steli tipolojisine bir bütün olarak baktığımızda tarihsel süreç içinde geçiş veya form değişikliği ile bu tipin ortaya çıkmadığını ve direkt olarak MS 2.yy ile birlikte üretildiğini görmekteyiz. MS 2.yy. ortalarından sonra ise plaster başlıkların çoğu zaman akanthus yapraklarıyla süslenerek korinth düzeninde bir tapınak cephesi görünümü kazanması ölen kişinin tanrının yanında-evinde olduğu inancını da destekler niteliktedir.

Kaynakça

- Drew-Bear, T. - Demirkök, F. – Dönmez, E. Ş. ve Türktüzün, M. (Ed.). *Ben Anadolu'da doğdum / I was born in Anatolia / Je suis né en Anatolie: Tugay Kültürü Anadolu Kültür-Sanat ve Arkeoloji Müzesi*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2007.
- Erdinç, Z. *Aizanitis Bölgesi Mezar Taşları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Arkeoloji Enstitüsü, Arkeoloji ABD, Denizli, 2020.
- Haspels, C. H. E. *The Highlands of Phrygia. Sites and Monuments I-II*, Princeton, 1971.
- Heberdey, R. - Wilberg, W. *Grabbauten von Termessos in Pisidien*, *ÖJH* 3, Wien 1900, 177 - 210.
- Hrnčiarik, E. "Some Remarks on Roman Buildings with a "Syrian Arch", *Turkey Through The Eyes Of Classical Archaeologists, 10th anniversary of cooperation between Trnava University and Turkish universities*, Trnava, 2014.
- İznic, E. *Roma İmparatorluk Döneminde Frigya Epiktetos merkezlerinde (Dorlaeyon, Nacolea, Midaeum, Cotiaem, Aezanai) Sosyopolitik, Sosyoekonomik ve Sosyokültürel Yapı*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı. Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2006.
- Jes, K. *Ein Hochhellenistischer Statuettenkopf Aus Aizanoi*, *AA*, 2001, 295-301.
- Jes K. - Posamentir, R. - Wörrle, M. "Der Tempel in Aizanoi und Seine Datierung", *Aizanoi und Anatolien* (Ed. K. Rheidt), Mainz, 2010, 58-87.
- Kağıtçı M. *Bargylia Hadrian Tapınağı ve Anadolu'daki Benzer Örnekleri*, Selçuk Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2011.
- Knell, H. *Des Kaisers neue Bauten*, Mainz am Rhein 2008.
- Kortanoğlu, R. E. *Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Dağlık Phrygia Bölgesi Kaya Mezarları*, İstanbul Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2006.
- Kortanoğlu, R. E. *Notes on Façade Architecture and Ornamental Elements on Monumental Rock-Cut Tombs in Highland of Phrygia in Hellenistic and Roman Imperial Periods*, *TÜBA-AR* 19, 2016, 243-267.

- Lanckoronski, K. G. V. Pamphylia ve Pisidia Kentleri, Cilt 1, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri, İstanbul, 2005.
- Lehmler, C. – Wörrle, M. Neue Inschriftenfunde aus Aizanoi III: Aizanitica Minora I, *Chiron* 32, 2002, 571-646.
- Lochman, T. Studien zu kaiserzeitlichen Grab- und Votivreliefs aus Phrygien. Basel: Art Print, 2003.
- López de Corselas, M. P. En torno al “entablamento arcuado” y al “frontón sirio” en la arquitectura construida y la Iconografía arquitectónica romana. *OCNUS* 20/2012, Bologna 2012, 181-212.
- MAMA IX, Levick, B. – Mitchell, S. – Potter, J. – Waelkens, M. (Ed.) Kayıt altına alanlar: Cox, C., Cameron, A., Cullen, J. Monumenta Asiae Minoris Antiqua, IX: *Monuments From the Aezanitis*, London: Gloucester Printed in Great Britain., 1988.
- MAMA X, Levick, B., – Mitchell, S., – Potter, J., – Waelkens, M. (Ed.) Kayıt altına alanlar: Cox, C., Cameron, A., Cullen, J., Monumenta Asiae Minoris Antiqua, X: *Monuments from the Upper Tembris Valley, Cotiaenum, Cadi, Synaus, Ancyra, and Tiberiopolis*, London: Gloucester Printed in Great Britain, 1993.
- Magie, D. Roman Rule in Asia Minor, I-II, Princeton, Princeton Univ. Press., 1951.
- Naumann, R. Der Zeustempel zu Aizanoi, *Deutsches Archäologisches Institut, Denkmaler antiker Architektur*, 12. Berlin: Verlag Walter de Gruyter und Co., 1979.
- Perrot, G. Histoire de L'Art dans L'Antiquité V: Perse, Phrygie, Lydie et Carie, Lycie, Paris. Librairie Hachette, 1890.
- Pfuhl, E. - Möbius, H. Die Ostgriechischen Grabreliefs, Textband II, Published by Philip von Zabern, Mainz, 1977.
- Ramsay, W. M. Some Phrygian Monuments, *JHS* III, 1882, 256-263.
- Ramsay, W. M. The Cities and Bishoprics of Phrygia, I-II, (yeniden basım), New York, Arno Press. (İlk baskı: Oxford, 1895, 1897), 1975.
- Rheidt, K. Aizanoi in hellenistischer Zeit, *Asia Minor Studien*, Band 61, 2008, 107-121.
- Rheidt, K. Pile Foundation in the Anatolian Mountains- Wrong Technique at the Wrong Place? *Proceedings of the Third International Congress on Construction History*, 2009, 1219-1226.
- Sear, F. Roman Architecture, Cornell University Press, New York 1982.
- Strabon, Geographica (Çev. A Pekman), İlke Kitapevi, Ankara, 2012.
- Şahin, S. Phrygia Epiktetos, *AST*, IV, Ankara, Kültür Bak.Yay., 1986, 265-268.
- Taşkıran, M. Aizanoi Güney Nekropolisi, *Aizanoi IV, Özel Sayı, Anadolu'da Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Ölü Gömme Adetleri Uluslararası Sempozyumu*, 111-134, 2019.
- Türktüzün, M. Çavdarhisar (Aizanoi) Roma Devri Nekropolü Kurtarma Kazısı, 2. *MKKS*, 81-94. 1991.
- Türktüzün, M. Çavdarhisar (Aizanoi) Nekropolü Kurtarma Kazısı”, 3. *MKKS*, 151-166, 1993.
- Waelkens, M. *Die Kleinasiatischen Türsteine: typologische und Epigraphische Untersuchungen der Kleinasiatischen Grabreliefs mit Scheintür*, Mainz am Rhein: Philipp von Zabern, 1986.
- Ward-Perkins, J. B. Roman Imperial Architecture, Yale 1981.
- Wiegand, Th, MHTHP STEYNHNNH, *AM* 36, 302-307, 1911.
- Wulf, U. Zwei Grabbauten in der Südwestnekropole von Aizanoi, *AA*, 527-541, 1993.
- Yegül, F. The Bath-Gymnasium Complex at Sardis. Sardis Report 3. Cambridge, Mass. Harvard University Press, 1986.
- Yegül, F. – Favro D. Roman Architecture and Urbanism From the Origins of Late Antiquity, Cambridge University Press, 2019.

Bithynialı İki Yazar:

Lucius Flavius Arrianus ve Cassius Dio Cocceianus

Hülya BOYANA¹ - Ahmet TÜRKAN²

Öz

Bithynia'nın farklı iki kentinde doğmuş olan Lucius Flavius Arrianus (yak.MS 86-160) ve Cassius Dio Cocceianus (yak.MS 155-235) İmparatorluk Roma'sının iki önemli devlet adamı ve yazarıdır. İkisi de Roma ile yakın ilişki içinde bulunmuş, hatta Arrianus kendi dönemi içinde bakıldığında Asia'dan çıkan sayılı senatör ve consülden biri olmuştur. Cassius Dio ise ondan bir kuşak sonra hem politika hem de yazarlık sahnesinde kendini göstermiş ve başarılı olmuştur. Bu iki karakter başta tarih olmak üzere coğrafya, strateji, biyografi gibi pek çok alanda eser kaleme alarak geçmişin ve kendi dönemlerinin izlerini muhafaza etmişler ve hem tarih yazıcılığında hem de politik yaşantıda etkili olmuşlardır. Çalışma, bu iki yazar ve siyasetçinin hayatı ve eserleri hakkında bir derleme sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Lucius Flavius Arrianus, Cassius Dio Cocceianus, Roma, Cursus Honorum, Tarihyazıcılığı, Askeri Tarih

Two Bithynian Writers:

Lucius Flavius Arrianus and Cassius Dio Cocceianus

Abstract

Lucius Flavius Arrianus (c. 86-160 AD) and Cassius Dio Cocceianus (ca. 155-235 AD) who were born in two important cities of the Bithynia were two important writers and statesmen of Roman Imperial period. Both had close relations with Rome, and Arrianus was one of the few senators and consuls from Asia in his own time. Cassius Dio, on the other hand, became successful in both politics and writing a generation later. These two characters have preserved the traces of the past and their own periods by writing in many fields such as geography, strategy, and biography, especially history, and have been influential in both historiography and political life. The study aims to present a compilation about the life and works of these two writers and politicians.

Keywords: Lucius Flavius Arrianus, Cassius Dio Cocceianus, Rome, Cursus Honorum, Historiography, Military History

¹ Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih, Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskişehir Tarihi Anabilim Dalı, e-posta: boyanahulya@gmail.com. <https://orcid.org/0000-0003-3786-8244>

² Dr.Arş.Gör., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen – Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskişehir Tarihi Anabilim Dalı, e-posta: aturkan@ogu.edu.tr. <https://orcid.org/0000-0002-3358-0828>

Kuzeyde Karadeniz (*Pontus Euxieinos*), batısında Çanakkale Boğazı (*Hellespontos*), İstanbul Boğazı (*Bosphoros*) ve Karaçay (*Rhyndakos*), güneyinde Sakarya Irmağı (*Sangarios*), doğusunda ise Filyos Çayı (*Billaios*) ile sınırlanan, Asya ve Avrupa arasında geçiş yollarının kavşağında yer alan Bithynia bölgesinde doğmuş olan Lucius Flavius Arrianus (yak.MS 86-160) ve Cassius Dio Cocceianus'un (yak.MS 155-235), İmparatorluk Roma'sının iki önemli yazarı ve devlet adamıdır. İkisi de *cursus honorum*'unu tamamlayıp senatör ve consül olmuştur ve Hellen dünyasından çıkıp imparatorluk üzerinde önemli etkilerde bulunmuştur. Bu çalışmada, bu iki yazarın hayatı ve eserleri hakkında bir panorama sunarak Eskiçağ tarihi yazımı ve kaynaklarına bir katkı sunmak amaçlanmıştır.

Arrianus'un Yaşamı

Arrianus'un yaşamı ile ilgili bilgileri, yazarın kendi eserlerinden ve ayrıca Lucianos³, Cassius Dio Cocceianus, Photios⁴ ve Suidas'ın⁵ yazdıklarından öğrenmekteyiz. Bununla birlikte yazıtlar da yazarın hayatıyla ilgili önemli bir veri kaynağıdır. Hatta Arrianus'un fiziksel görünümü hakkındaki bilgilerimizi de bu kaynak grubuna borçluyuz.⁶

Bithynia Eyaleti'nin başkenti Nikomedeia'da (bugünkü İzmit) doğan Lucius Flavius Arrianus Neos Ksenophon, yaklaşık MS 85-180 yılları arasında yaşamıştır.⁷ Lucius *praenomen*'i (ön adı), Flavius *nomen*'i (soy-kabile adı), Arrianus ise *cognomen*'i'dir. Bir tarihçi ve filozof olan Arrianus, "yeni" ya da "ikinci Ksenophon" olarak tanımlanmaktadır. Bu, isminin bir bölümü değil, tarihçinin unvanıdır.⁸ Doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Ancak yazarın Roma'da

³ Lucianos, MS 115-180 yılları arasında yaşayan sofist, hatip ve hiciv yazarıdır. Arrianus ile çağdaş olan yazar, eserlerini Arrianus gibi Hellen dilinde yazmıştır.

⁴ Photios, MS 810-893 yılları arasında yaşayan Byzantion patriği.

⁵ Suda, MS 10. yüzyılda Hellen tarihi ve edebiyatı üzerine değerli yazılar içeren sözlük ve ansiklopedi, kişi adı gibi Suidas şeklinde de kullanılmıştır.

⁶ G. W. Bowersock, "A New Inscription of Arrian" *Greek, Roman, and Byzantine Studies* 8 (1967), 279 – 80.

⁷ FGrH II B 156 T 1-4.

⁸ Walter Ameling, "L. Flavius Arrianus Neos Xenophon", *Epigraphica Anatolica* 4, Bonn 1984, 122.

consul'lük yaptığı MS 129 yılından hareketle, doğum tarihini en erken 85, en geç 92 yılı olduğunu söylemek mümkündür.⁹

Flavius nomen'i babasının *Flavius* Hanedanı döneminde yurttaşlık elde ettiğine dair yorumların yapılmasına neden olmuştur. Bir Roma yurttaşı olarak doğması ve daha sonra senatörlük görevine kadar yükselmesi, Roma'nın eyaletlerden gelen senatörleri, o bölgelerin önde gelen ve bölgede çeşitli makamlarda bulunmuş ailelerinden seçme anlayışı düşünüldüğünde, *Arrianus*'un da aristokrat bir aileden olduğunu söylenebilir.¹⁰ Çocukluk ve ilk gençlik yıllarını *Nikomedeia*'da geçirmiştir. Bu süreçte avcılık ve savaş stratejileri üzerine eğitim almıştır.¹¹ Erken yaşta Latince öğrenmek, söz konusu dönemde çeşitli makamlar üstünde iddiaları olan aileler için önemli bir standart oluşturduğunu göz önünde bulundurulursa, *Arrianus*'un da *Nikomedia*'da henüz çocukken Latince öğrendiği söylenebilir. *Cappadocia* valiliği sırasında *Hadrianus*'a yazdığı mektuplar da bu dili iyi kullandığını göstermiştir.¹² Kendisi için bir devlet kariyerinin tasarlanmış olması, henüz bu erken yaşlarda *Nikomedeia*'daki *Demeter* Kültür rahipliği yapmasından da anlaşılmaktadır.¹³ Bu, *Arrianus*'un *cursus honorum*'unun başlangıcıdır.¹⁴

Arrianus 19 yaşında *Nikomedeia*'dan ayrılarak söz konusu dönemin pek çok aristokrat Hellen genci gibi bir sofist ya da filozoftan eğitim almak için memleketinden ayrılmıştır. *Hellas*'ın kuzeybatısında bulunan *Epirus* bölgesinin kentlerinden *Nikopolis*'e (*Niğbolu*) gitmiştir. Burada Stoacı filozof *Epiktetos*'un

⁹ Stadter, Philip. A., *Arrian of Nicomedia*, The University of North Carolina Press, Chapel Hill 1980., 3.

¹⁰ Michael Woloch, *Roman Citizenship and the Athenian Elite, A.D.96 -161*, Amsterdam 1973, 219; Stadter, 2; Murat Arslan, *Arriani Periplus Ponti Euxini = Arrianus'un Karadeniz Seyahati*. Çev.ve Yor.: M. Arslan, İstanbul 2005, VII.

¹¹ Ronald Syme., "The Career of Arrian", *HSCP* 86, Harvard (1982): 181; *Arrianus*'un çocukluğu hakkında aktardığı tek şey budur, bkz. Bith. Fr.1.1.

¹² Wverett Lynn Wheeler, *Flavius Arrianus: A Political and Military Biography*, Doktora Tezi, Duke University Department of Classical Studies, Durham, (1970): 18-19.

¹³ Bazı araştırmacılar bu rahipliğin *Cappadocia* valiliğinden sonra olduğunu düşünmektedir. Buna karşılık *Arrianus*'un bu dönemdeki mevkii ve itibarı göz önünde bulundurulduğunda rahipliğin bu yazarın bu dönemine pek uygun düşmediğini öne sürmüştür. Onlara göre *Arrianus* *Demeter* rahipliğinde genç yaşlarda bulunmuştur. E.L. Bowie, *Greek and their Past in the Second Sophistic*", *P&P* 46, (1970): 3 vd. Bizim düşüncemiz de *Arrianus*'un *Demeter* rahipliğini *Nikomedia*'dan ayrılmadan önce yapmış olduğu yönündedir.

¹⁴ FgrHist II B 156 T 4 "Arrianos" = Phot. *Bib.* 93. 73a 35; Albert B. Bosworth, "Arrian's Literary Development", *Classical Quarterly* 22 (1972): 184; Sarıkaya, 330.

okulunda eğitim almıştır.¹⁵ Arrianus'un, Epiktetos'tan ders almak için Nikopolis'te ne kadar süre kaldığını söylemek imkansızdır fakat uzun bir süre Epiktetos'un en sadık öğrencileri arasında olduğu bilinmektedir. Arrianus'un, daha sonra Roma İmparatoru olacak Hadrianus (MS 117- 138) ile burada tanışmış olması ihtimaller arasındadır.¹⁶ Onların yakın dostlukları burada başlamış olabilir. Hatta Arrianus ile Hadrianus, felsefe derslerini birlikte de almış olabilir.¹⁷

Delphoi'da tespit edilen yazıtlarda, Hadrianus'un yakın dostu olan, MS 111 – 114 yılları arasındaki *Akhaia* valiliği yapmış olan (*legatus Augusti pro praetore*) C. Avidius Nigrinus'un danışmanlığını (*consilium*) yaptığını göstermektedir¹⁸ Avidius Nigrinus'un Hadrianus'un yakın arkadaşı olduğunu¹⁹ ve bu süreçte, MS 112 yılında Atina'da *arkhon* olan Hadrianus ile Arrianus arasındaki dostluğun ilerlediği düşünülebilir.²⁰ Bunun yanında, söz konusu dönemde önemli bir entelektüel figür hâline gelen Plutarkhos ile tanışması da olasıdır. Nigrinus, iki Apollon rahibinden bişri olan Plutarkhos'u şahsen tanımıştır²¹ fakat Arrianus ile Plutarkhos'un bizzat tanıştığına dair herhangi bir kanıt bulunmamaktadır.

Arrianus MS 113 – 114 yıllarında Epiktetos'un yanından ayrılmış olmalıdır. MS 116 – 117 yıllarında Traianus'un Parth seferine katılmış olması olasıdır. Bu seferin sona ermesinin ardından Roma'ya gitmiş ve Hadrianus'un imparatorluğunun ilk zamanlarında *quaestor*'luk yapmıştır ve MS 121 yılında *praetor* unvanını almıştır ki bu da onun en geç bu tarihlerde *senatus*'a kabul edildiğini göstermektedir. Araştırmacılar Arrianus'un *senatus*'a kabul edildiği yaşın daha erkene, onun 25 yaşına kadar geri gittiğini öne sürmektedir. MS 129 – 130 yıllarında konsüllük yapmıştır. ²² *Praetor*'luğundan *consul*'lüğe geçen bu on yılda Arrianus'un

¹⁵ Eduard Schwartz, "Arrianus", *RE* III, Stuttgart 1895, 1230. Epiktetos yak. MS 50-120 yılları arasında yaşayan *Phrygia Hierapolis* (Pamukkale) kenti stoacı filozoftur. Arrianus, Epiktetos'un yanına MS 108 yılında gitmiştir. bk. Fergus Millar., "Epictetus and Imperial Court", *JRS* LV, London 1965, 141. Stadter, *Arrian of Nicomedia*, 5'te ise Arrianus'un *Nikopolis*'e 18 yaşında gittiğini, bu tarihin de MS 107'e denk geldiğini söylemektedir. Bununla birlikte

¹⁶ Hist. Aug. Vit. Hadr. XVI, 10.

¹⁷ Syme, 190.

¹⁸ CIL III.585, 12306.

¹⁹ Arslan, VIII-IX; Sevgi Sarıkaya "Arrianus'un İskender'den Sonraki Olaylar" Adlı Eseri", *Cedrus* I (2013): 330.

²⁰ Arslan, IX.

²¹ Wheeler, 27.

²² CIL XV 244; Syme, 183.

cursus'unu nasıl tamamladığı konusunda parçalı ve az sayıda kanıtı izlemek gerekmektedir.

Hadrianus, O'nu MS 121'de Gallia, Germania ve Britania'ya seferlere götürmüştür.²³ Böylece iki önemli tarihi kişi arasında yakın bir dostluk başlamıştır. Bu dostlukta Arrianus'un bilgi birikimi ve uygulama yeteneğinin olması, Hadrianus'un gözünde O'nun değerini yükselttiğini görmekteyiz. Aynı zamanda imparator Hadrianus, Roma İmparatorluğu'nda farklı ırkların Roma vatandaşlığı kavramı altında bir arada yaşamalarını istiyordu. Bu amaçla İmparator, Hellen kültürü ile yetişmiş ve Roma vatandaşı olan, iyi eğitilmiş Arrianus gibi üniter bir imparatorluğun ideal bir vatandaşı olan, üst mevkilere gelen kişileri teşvik etmeyi doğal olarak hoş görmektedir.²⁴ Bununla birlikte, Arrianus'un *cursus*'unun içinde lejyon komutanlığı da (*legatus legionis*) olabilir. Bir *novus homo*²⁵ çoğu zaman *consul*'lük makamına ulaşmadan önce komutanlık görevi yapmış olurdu. Bu noktada Hadrianus ile olan seferleri de mantıklı hâle gelmektedir. Böylece yazarın Danube'de lejyon komutanlığı yaptığını söyleyebiliriz.²⁶

Praetor'luk ve Danube'deki lejyon komutanlığının ardından Arrianus Baetica Baetica Eyaleti'nde *proconsul* olarak görev almıştır. Corduba'da bulunan ve yazara ait olduğu düşünülen Artemis'e ithaf edilmiş bir şiir bulunmuştur.²⁷ Şiirin sonunda ise Arrianus, *proconsul* (Ἀρριανὸς Ἀνθύπατος) olarak yer almıştır.²⁸ Baetica bir senatus eyaletidir ve *praetorluk* gibi merkezi bir konumdan bir senatus eyaletinde valiliğe geçiş, Arrianus'un bu noktada -ve kısa bir süreliğine- prestij kaybına uğradığını göstermektedir. Ayrıca, Baetica ve Arrianus'un daha sonra *proconsul*'lük yapacağı Cappadocia arasında bürokratik bir bağ olduğu da düşünülmektedir. M. Ulpus Traianus MS 67 yılından önce Baetica *proconsul*üken, MS 70/71 – 72/3

²³ Syme, 185.

²⁴ Henry Francis Pelham, "Arrian as Legate of Cappadocia", *The English Historical Review*, 11/44 (1896): 628-629.

²⁵ Bir aileden Roma senatosuna giren ilk kişi.

²⁶ Arrianus'un *Anabasis*'te Danube hakkında verdiği detaylı bilgilerin kaynağında bu coğrafyaya hakim olması olabilir. Yazar buradaki halkları sıralarken Aleksandros'un dönemindekileri değil, kendi zamanının toplumsal yapısını ortaya koymuştur. *Quadi* ve *Marcomanni* gibi henüz Iulius Caesar döneminde belirgin hâle gelmiş olan toplulukların isimlerinin geçmesi bunu göstermektedir. Arr.Anab. 1.3.2; 5.4.1.

²⁷ Stadter, 10.

²⁸ Walter Burkert, "Nochmals das Arrian-Epigramm von Cordoba", *ZPE* 17 (1973): 167 – 169.

yıllarında Cappadokia'yı yönetmiştir; yine L. Antistius Rusticus MS 82 – 87 yılları arasında Baetica proconsullüğü yapmış, ardından MS 91/92 - 93/94 yıllarında Cappadocia'da görev almıştır.²⁹ Yine C. Bruttius Praesens, MS 95/97 yıllarında Baetica'da *quaestor* olarak görev yapmış ve MS 121/122 – 123/124 yıllarında Cappadocia proconsüllüğünde bulunmuştur.³⁰

Consül'lük görevi sırasında Augustus döneminde (MÖ 27–MS 14) oluşturulmuş *curator aedium sacrarum et operum locorumque publicorum* (kutsal yapılar ve kamu işleri sorumlusu) makamında görev yapmıştır. Bu göreve yalnızca *consül* getirilebiliyordu ve görev süresi bir yıldır. Daha önce de Cappadocia'da görev yapmış ve bu göreve getirilmiş dört kişi tespit edilmiştir. Bunlar M. Hirrius Fronto Neratius Pansa, P. Calvisius Ruso Iulius Frontinus, C. Bruttius Praesens ve L. Burbuleius Optatus Ligurianus'tur.³¹ Arrianus da bu görevde MS 130/131'de consüllüğü bittiği sırada bulunmuştur.

Yazar bir yıl Roma'da bu görevi yürüttükten sonra MS 131 yılında Cappadocia Eyaleti'ne vali olarak atanmıştır.³² Yaklaşık 7 yıl süren bu görevi, Arrianus'un en hareketli ve aynı zamanda hararetli zamanlarıdır. Bölgeye atandığında Roma'nın burada bazı sorunlar yaşadığı bilinmektedir. Bunlardan ilki Armenia sınırında yaşananlardır. Roma'nın vasalları İberia ve Albania arasındaki çatışmalar bu bölgede bir istikrarsızlık teşkil ediyordu. Ayrıca Kazakistan steplerinden batı ve güneybatıya istila hareketleri düzenleyen Alanlar da ayrıca tehlike yaratıyordu. Doğu sınırlarındaki bu sorunlar, barışın henüz tesis edildiği Parthların eline koz veriyor ve Armenia toprakları tehdit altında kalıyordu.³³

Arrianus bu şartlar altında göreve başlamıştı ve *proconsüllüğü* süresince de uğraşacağı meseleler bunlardı. MS 134'te Alanlarla olan mücadelesi sırasında onu *Legio XV Apollinaris* ile *Melitene*'deki (Malatya) *Legio XII Fulminata*'nın komutanı olarak görmekteyiz. Tarihçi Cassius Dio, eseri *Ῥωμαϊκή ἱστορία*'da (Roma Tarihi)

²⁹ Pelham, 625

³⁰ Wheeler, 44 – 45.

³¹ Wheeler, 51- 52.

³² Cass. Dio *LXIX*, 15, 1. “Ἀρριανόν τὸν τῆς Καππαδοκίας ἀρχόντα”; Schwartz, *Arrianus*. 1231.

³³ FgrHist II B 156 T 2, 5; Phot. *Bib.* 58. 17a 25; Sarıkaya, 331.

Cappadocia valisi Arrianus'a duyulan korkudan dolayı Alanların geri çekildiğini söylemektedir.³⁴

Arrianus 50 yaşında ve imparatorlukta kariyerinin zirvesinde Cappadocia'dan ayrılmıştır. Tarihçiler bundan sonra ne yaptığı sorusuna net bir yanıt verememiştir. Bir kesim, Hadrianus'un ya da varislerinden birinin Arrianus'un Cappadocia'daki yönetiminden memnun olmadığını ve bu görevi bırakmasının ardından kariyerinin de sona erdiğini öne sürmektedir.³⁵ Bir başka kesim ise Arrianus'un kariyerinin tam tersine olumlu yönde ilerlediği ve Cappadocia'daki görevinin ardından Syria proconcül'lüğü yaptığını düşünmektedir. Yazarın çağdaşı Lucianos'un MS 135-150 yılları arasında Suriye valisi olan birinin felsefeye meraklı olduğunu söylemesi böyle bir iddianın ortaya çıkmasına sebep olmuştur.³⁶ Fakat bu kesinlikten oldukça uzaktır.

MS 145-146 yılında, Hadrianus'un MS 131-132 tarihinde kurduğu Panhellenion'un (Hellen Birliği) merkezi Atina'nın onursal vatandaşı olmuş ve burada arkhonluk görevini üstlenmiştir.³⁷ Bu söz konusu dönemin önemli makamlarından biridir çünkü Panhellenion, kültürel olduğu kadar politik ve ekonomik bir örgütlenmedir. Asia ve Hellas'ın pek çok kenti de bu birliğe dahildir.³⁸ Ayrıca yine Atina'da, *boule* ve *ekklesia*"ya başkanlık eden ve ayrıca MS 165- 175 yılları arasında dört dönem boyunca ekonomik sorumlulukları da olan *prytanis* görevinde bulunmuştur.³⁹

Atina'daki hizmetlerinden dolayı kentte bir heykeli dikilerek onurlandırılmış, kaidesine de "*L. Flavius Arrianus, consul rütbesine haiz filozof*" yazılmıştır.⁴⁰ Bu bazı araştırmacıları Arrianus'un bir süre Atina'da kaldığına dair yorum yapmaya yönlendirmiştir. Bulunan yazıt Arrianus'un Atina'da bulunduğunu gösterse de burada ne yaptığına ya da ne kadar kaldığına dair bilgi vermez. Bu süreçten sonra bilinen en kesin şey Marcus Aurelius'un (MS 161 – 180) tahta

³⁴ Cass. Dio *LXIX*, 15.

³⁵ Schwartz, RE II, 1230 – 1231.

³⁶ Gustave A.Harrer, "Was Arrian Governor of Syria?", *Classical Philology* 11/3 (1916): 338-339.

³⁷ James H. Oliver., "Arrian in Two Roles", *Hesperia Supplements* 19 (1982): 127.

³⁸ Panagiotis N. Doukellis, "Hadrian's Panhellenion: A Network of Cities?", *Mediterranean Historical Review* 22:2 (2007): 295 vd.

³⁹ IG III 1021, 1032; Sarıkaya, 331.

⁴⁰ Bosworth, 169; IG II, 2055: Λ. Φλάβιος Ἀρριανὸς[ν] | ὑπατικὸν φιλό[σο]-|φρον

çıkmasıyla birlikte yazarın memleketi Nikomedeia'ya dönmüş olmasıdır ve muhtemelen MS 180 yılında da ölmüştür.⁴¹

Arrianus'un Eserleri

Arrianus'un politik kariyeri ile yazarlığı eş zamanlı olarak ilerlemiştir. Felsefe, tarih, coğrafya ve savaş ve askeri taktikler üzerine yazmış olduğu eserler, hareketli yaşamının izlerini yansıtırken, yaşadığı dönemin politik, ekonomik ve toplumsal yönleri hakkında da önemli anlatılar içermektedir. Bu çalışmada Arrianus'un eserlerinden kronolojik olarak söz etmeye çalışacağız.

Διατριβαί καί Ἐνχειρίδιον / Dissertationes Epicteti=İncelemeler ve El Kitabı: Epiktetos'un MS 124 yılında yayınlanan ilk eseri *Diatribai* Epiktetos'un söylevlerini ve onun yanında eğitim aldığı süre içindeki anılarını içermektedir. *Enkheiridion* adlı eseri ise Epiktetos'un felsefesi üzerine yazılmış bir el kitabıdır. Yazar, Korinthos'taki Lucius Gellius'a Epiktetos hakkında yazdıklarını bir mektupla iletmiştir. Mektubunda ise bu notların yayınlamak için değil, kişisel kullanım amacıyla kaleme aldığını belirtmiştir. Fakat bu metinler bir Arrianus'un rızası olmaksızın yayınlanmıştır. Hatta Arrianus, Epiktetos'un söylediklerini edebi bir yaklaşım izlemeden kaydettiği ve eserin üslubundan dolayı özür dileme ihtiyacı hissetmiştir.⁴² Bu eserin Arrianus'un bilgisi dışında yayınlandığını düşünmek için bir başka neden ise yazarın *Indica* eseri dışındaki diğer tüm eserlerinin Attik diyalekt ile yazılmış olmasına rağmen, bu eserin Koine diyalektinde yazılmış olmasıdır.⁴³ Bunun yanında, Arrianus'un eserin yayınlanmasını bizzat sağladığını fakat isteği dışında yayınlanmış gibi göstermek için Lucius Gellius'a bu mektubu gönderdiği de iddia edilmektedir.⁴⁴

Περίπλους Εὐξείνου Πόντου / Arriani Periplus Ponti Euxini = Karadeniz Seyahati: Arrianus'un MS 131/132 yılında kaleme aldığı bu eser, İmparator Hadrianus'u bölge hakkında bilgilendirmek için yazılmıştır. Eser üç ana bölümden oluşmaktadır ve bir kısmı Hadrianus'a mektup biçimindedir. Birinci bölümde *Trapezos* (Trabzon) ile *Dioskourias/Sebastopolis* (Sohum) arası, ikinci bölümde

⁴¹ Bosworth, 181; Günay Karahan., "Nikomediالی Arrianus Üzerine Bir Değerlendirme", *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi (KOUSBAD)* 6 (2017): 4.

⁴² Wheeler, 396 – 397.

⁴³ Schwarts, RE II, 1231 – 1232;

⁴⁴ Bosworth, 169.

Byzantion'dan (İstanbul) *Trapezos*'a kadar sahil şeridi, üçüncü bölümde ise Kuzeydoğu Karadeniz'in Roma hakimiyetinin uç noktasında olan *Dioskourias*'tan *Byzantion*'a kadar sahil şeridi tasvir edilmiştir. Karadeniz'deki kaleler, limanlar, oradaki gelenekler ve hava durumu hakkında detaylı bilgiler vardır. Arrianus şehirleri ve yapıları betimlemiştir. Coğrafi bilgiler verdiği bu eserde Ksenophon'un da bölgede seyahat ettiğini söylemektedir. Ayrıca Hadrianus anıtı, yazar tarafından tasvir edilmiştir.⁴⁵

Αλανική/Εκταξις κατ' Αλανῶν = Acies contra Alanos = Alan Tarihi / Alan'lara Karşı Savaş Düzeni: Arrianus, bu eserinde MS 135 yılına Cappadocia valisiyken yukarıda da sözünü ettiğimiz Alan'lara karşı yaptığı savaşı konu almıştır. Yarı edebi bir çalışma olan bu eserinde yazar, komuta ettiği *legio*'nun ilerlemesini ve bu *legio*'nun oluşumunu tasvir etmiştir.⁴⁶ Fragmanlar halinde günümüze kadar korunan bu eseri Arrianus, İmparator Hadrianus'a ithaf etmiştir.⁴⁷ Bu eser Roma ordu ve ordu sistemi hakkında detaylı bilgiler içermektedir.

Τέχνη Τακτική = Ars Tactica = Taktik/Manevra Sanatı: Arrianus'un Cappadocia'daki görev yaptığı dönemde yazdığı üçüncü eseridir. Alanlarla olan savaştan eyalet başkenti Caesarea'ya döndükten bir yıl sonra, Hadrianus'un hükümdarlığının 20. Yılında, yani MS 136 yılında kaleme almıştır.⁴⁸ Bu nedenle Alanlarla yapılan savaştaki deneyimleri hâlâ aklındadır. Bunun yanında, öncüleri Asklepiodotos ve Aelianus'un askeri inceleme geleneğine de hâkim olmalıdır.⁴⁹

Kitap temel olarak iki bölüme ayrılmaktadır. İlk bölüm Hellenistik falanksın organizasyon, tatbikat ve düzenini içermektedir. İkinci bölüm ise süvari eğitimi ve organizasyonu ile ilgilidir. Bu iki ana bölümün altında ise sekiz alt bölüm bulunmaktadır. Hadrianus dönemi Roma ordusunun savaş taktikleri, ordunun kıyafetleri detaylı bir şekilde betimlenmiştir.⁵⁰

⁴⁵ Arthur.G. Ross, "Ad Ursulum Philippum Boissevain Septuagenarium Epistula de Arriani Periplo Ponti Euxini", *Mnemosyne* LIV (1926), 101 – 107.

⁴⁶ Pelham, 130.

⁴⁷ Arr. *Tact.* 44, 3; Philip A. Stadter, "The Ars Tactica of Arrian: Tradition and Originality", *Classical Philology* 73 (1978) 119.

⁴⁸ Arr. *Tact.* 44, 3.

⁴⁹ Arr. *Tact.* 1.2.

⁵⁰ Wheeler, 329.

Κυνηγετικός = *Cynegeticus* = *Avcılık Üzerine*: Arrianus bu eserini Cappadocia valiliğinden sonra, muhtemelen Atina’da bulunduğu süreçte MS 145/146 yılında kaleme almıştır. Kahramanı Ksenophon’un *Kynegetikos* eserinden esinlenerek yazmıştır. Ksenophon’un meşhur yapıtına ek niteliğindeki son derece mütevazi bir çalışmadır. Arrianus bu çalışmasında kendisini *Ksenophon’un kentinin yurttaşı* olarak tanımlamıştır.⁵¹ Eserde avcılık hayatıyla, aile ilişkileri ve günlük yaşamıyla ilgili pek çok bilgi bulunmaktadır.⁵²

Tà κατὰ Τιμολέοντα = *Timoleon’la İlintili Olaylar*; *Tà κατὰ Δίωνα* = *Dion’la İlintili Olaylar*: Sicilia’daki *Syrakusai* ile bütün Sicilia’yı tiranlıktan kurtaran Amiral Timoleon’un askeri kariyerini ve *Syrakusai*’lı Dion’u anlatan monografik bir çalışmadır.⁵³

Ἀναβάσεως Ἀλεξάνδρου βιβλίον = *Alexandri Anabasis* = *İskender’in Anabasis’i*: İmparator Hadrianus Dönemi’nde, Arrianus’un kaleme aldığı tarih eseri olan *Anabasis*, III. Aleksandros’un (Ἀλέξανδρος Γ’ ὁ Μακεδών) hayatını ve MÖ 336-323 arasındaki Pers seferlerini anlatmaktadır. Ksenophon’un *Anabasis*’ine üslup ve yazı tarzı bakımından benzerlik gösteren bu eser yedi kitaptan oluşmaktadır. Arrianus’un yazarlık kariyerinin en önemli eseridir diyebiliriz.⁵⁴

Eserin hangi tarihte yazıldığı hakkında iki görüş bulunmaktadır. Bunlardan biri *Anabasis*’in en erken MS 168 yılında yazıldığı yönündedir. Buna kanıt olarak da Arrianus’un, Lucianus’un MS 165 yılında yayınlanan *Quomodo historia conscribenda* (Tarih Nasıl Yazılır?) eserindeki tarihsel hataları düzeltmesini göstermektedirler.⁵⁵ Buna karşılık, *Anabasis*’te Cappadocia coğrafyası ile ilgili yapılan çok sayıda hatayı göstererek, bu eserin ancak Arrianus’un bu bölgedeki valiliğinden önce yazılmış olabileceğini iddia etmektedir ve MS 115 – 125 yılları arasını işaret etmektedir.⁵⁶ Kitapta Cappadocia’ya ayrılan kısmın oldukça az olması ve Aleksandros’un güzergahının Arrianus’un eylem alanındaki uzak olduğu

⁵¹ Arr.Kyn. 1.4.

⁵² Wheeler, *Flavius Arrianus*, 385-385.

⁵³ Sarıkaya, 33.

⁵⁴ Stadter, 180.

⁵⁵ Hans Nissen, “Die Abfassungzeit von Arrians Anabasis”, *RhM* XLIII, (1888): 236 – 257.

⁵⁶ Friedrich Reuss, “Arrian und Appian”, *RhM* LIV (1899): 446 – 465.

düşünülürse, yazarın eseri *proconsul*'lüğünden sonra yazdığını söylemek mümkündür.

Ἰνδική ξυγγραφή = *Historia Indica* (Hindistan Tarihi): Yazar bu eserini Atina'da kaleme almıştır. Ion lehçesinde yazdığı eserde Arrianus, Büyük III. Aleksandros'un Giritli komutan Nearchos'un komutasında güney Hindistan'a, Pers Körfezi ve Susa'ya kadar gelişini aktarmıştır.⁵⁷

Eserde Anabasis'e pek çok atıf bulunduğu için, eserin Anabasis'ten sonra yazıldığını söylemek mümkündür. Ayrıca Lucianus'un *Quomodo Historia Conscribenda* eserinde Hindistan'da ve bir dış deniz seferinde gerçekleşen olayları aktaracak bir tarihçiyle dalga geçmektedir.⁵⁸ Bu kanıtlardan yola çıkarak, eserin yazılış tarihi olarak en erken MS 165 yılı gösterilebilir.

Βιθυνιακά = *Bithyniaca* = *Bithynia Tarihi*: Arrianus'un anavatanı *Bithynia*'nın efsanevi ve önemli tarihi kişiliklerini anlattığı sekiz kitaplık eseridir. *Bithyniaca*, Arrianus'un dördüncü tarihi kitabıdır. *Bithynia*'nın mitolojik ve genel tarihini ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır. Nikomedeia'da doğduğunu, orada yetiştirildiğini ve orada eğitim gördüğünü, Demeter ve kızının (Kore) kentin kutsal rahibeleri olduğunu bu metinde söylemektedir.⁵⁹ Photios, Arrianus'un bu edebi uğraşında en başından beri *Bithynia*'nın tarihini ele almayı amaçladığını söylemiştir ancak malzeme eksikliğinden dolayı eserin tamamlanmasının biraz zaman aldığını ve bu nedenle geciktiğini yazmıştır.⁶⁰ Arrianus'un *Bithyniaca* adlı eserinde, günümüze kalan fragmanlarında, Nikomedeia'nın *Bithynia Bölgesi*'nin *emporion*'u olduğunu söylemektedir.⁶¹ Arrianus'tan kalan fragmanlarda, vaktiyle *Bithynia*'lıların donanmalarının olduğunu ve onların ülkesinin hep üretken, güzel ağaçlarla örtülü olduğunu, birçok yerde taş oymacılığı yapıldığını öğrenmekteyiz.⁶²

Παρθικά = *Parthica* = *Parth Tarihi*: İmparator Traianus'un (MS 98-117) hükümdarlığı sırasında Parthia ile Roma arasındaki savaşları anlatan 17 kitaptan

⁵⁷ F. F. Schwarz, "Arrian's Indike on India: Intention and Reality", *East and West* 25 (1975): 181-200.

⁵⁸ Lucianus, 31.

⁵⁹ Arthur G. Roos, *Flavii Arriani Quae Exstant Omnia*, vol II, Leipzig 1968, 197.

⁶⁰ Arthur G. Roos, 197.

⁶¹ Arthur G. Roos, 199.

⁶² Arthur G. Roos, 203.

oluşan eserdir. Yazar, bu eseri Traianus'un Parthlarla savaşının bitmesinden sonraki bir dönemde, MS 114-117 kaleme almıştır.⁶³ Arrianus, eserinde Parthların kökeninin zamanla nasıl güçlendiklerini anlatmış ve daha sonra da Traianus ile Parthlar arasındaki savaşı yazmıştır. Eserin büyük bir kısmı kayıptır, yalnızca fragmanlar bulunmaktadır. Bu Arrianus'un en uzun eseridir aynı zamanda.

Eserin birinci kitabında Arrianus Parthların kökenleri ve imparatorluğun doğuşu hakkında bilgi vermektedir. İkinci, üçüncü ve dördüncü kitaplarda Cassius'un Parth seferini, II. Triumvirlik zamanındaki gelişmeleri ve Marcus Antonius'un Parthlarla olan mücadelesini kronolojik olarak aktarmaktadır. Beşinci, altıncı ve yedinci ciltler ise Flaviuslar döneminde Parthlarla olan ilişkiler yer almaktadır. Kalan on kitap ise Traianus'un Parth seferinin detaylı incelemesini içermektedir.⁶⁴

Τίλλιβόρου / Τίλλορόβου Βίος (*Tilliboros/Tillorobos*'un Hayatı): Ida Dağı'nda veya *Mysia*'da yaşayan Haydut *Tilliboros*'un hayatını ele aldığı biyografi türünde bir eserdir. *Tilliboros*'un yaşadığı yer *Nikomedea*'dan çok uzak değildir. Eser günümüze kadar gelmemiştir.⁶⁵

τὰ μετὰ Ἀλεξάνδρον = *Historia Suscessorum Alexandri* = *İskender'den Sonra*: Arrianus İskender'in ölümünün ardından, imparatorluğun bölünmesi sonrasında *Diodokhoi*'un kurduğu krallıklar hakkında on kitaplık bir eser yazmıştır. Bu eserde yazar, imparatorluğun yazgısını ve komutanların taht kavgalarını konu almıştır. Eserin tarihi konusunda iki farklı görüş bulunmaktadır. Bunlardan ilki eserin *Anabasis*'ten önce yazıldığını öne sürmektedir.⁶⁶

Arrianus, Geç Antik Dönem'de methedilen bir düşünür olmuştur. Yazar, aynı zamanda komutan ve devlet adamı olarak görev yapmıştır. Arrianus, Hellen kültürüyle yetişmiş ve eserlerini Hellen dilinde yazmış bir Roma vatandaşıdır. *Bithynia-Nikomedea*'lı düşünür, asker ve devlet adamı ve aynı zamanda övülmeye değer bir tarihçidir.

⁶³ Syme, 182, 205; Bosworth, 181.

⁶⁴ Wheeler, 409 – 410.

⁶⁵ Sarıkaya, 334 – 335.

⁶⁶ Gerhard Wirth, "Arrianos", *Der Kleine Pauly*, c.I, Stuttgart 1964, 606 – 607.

Cassius Dio Cocceianus'un Yaşamı ve Eseri

Bithynia bölgesinin önemli kentlerinden Nikaia'da doğan Dio/Dion Cassius olarak da bilinen Cassius Dio Cocceianus, yak. MS 150-235 yılları arasında yaşamış⁶⁷, Roma İmparatorluk Dönemi'nin önemli tarih yazarlarından. Cassius Dio'nun babası, Romalı bir senatör ve aynı zamanda Cilicia ve Dalmatia'da valilik (*legatus*) yapmış olan Cassius Apronianus'tur.⁶⁸ Dedesi ise ünlü hatip ve filozof Dio Chrysostomos'dur.⁶⁹ Dio Cocceianus Chrysostomos yak. MS 40-115 yılları arasında yaşamış, Bithynia-Prusa doğumlu, varlıklı, iyi bir eğitim almış hatip ve filozoftur. Cassius Dio'nun annesi Dio Chrysostomos'un kızıdır.⁷⁰

Tarihçi Cassius Dio'nun tam adı klasik kaynaklarda Κλ' Κάσσιος Δίωv olarak geçmektedir.⁷¹ MS 3.-7. yüzyıllar arasına ait olan belgelere göre Cassius Dio'nun adı Claudius Cassius Dio olarak geçmektedir.⁷²

Cassius Dio, Roma İmparatorluğu'na bağlı ve devlete hizmet etmeyi onur kabul eden saygın bir aileden gelmektedir. Babasının Cilicia valisi olarak görev yaptığı dönemde, onunla yaşadığını biliyoruz.⁷³ Yazar, babası tarafından eğitim alması için Asia Eyaleti'ne gönderilmiştir. İyi bir eğitim alan Cassius Dio, büyük bir ihtimalle *cursus honorum*'u tamamlamıştır.⁷⁴ Babasının ölümünden sonra MS 180 yılı civarında Roma'ya gitmiştir.⁷⁵

Cassius Dio'nun ilk kamu *tribunus militum laticlavius*'tur.⁷⁶ Yazar, Marcus Aurelius'un hükümdarlığının ilk yıllarında doğup, yetişmiştir. İmparator P. Helvius Pertinax, (MS 193) Cassius Dio'yu 193 yılında, bir sonraki yıl için *praetor*'luk makamına aday göstermiştir.⁷⁷ Ancak P. Helvius Pertinax ve halefi M. Didius

⁶⁷ Yazarın doğum tarihi *senatus*'a giriş tarihi esas tutulduğu zaman MS 155-164 yılları arasına yerleştirilebilir.

⁶⁸ Dio Cass. *LXIX*, 1, 3; *LXXII*, 7, 2;

⁶⁹ E. Cary, *Dio's Roman History I*, London-New York 1964, VII.

⁷⁰ Cassius Dio'nun babası M. Cassius Apronianus'un hatip Dio Chrysostomos ile herhangi bir ortak ismi paylaşmıyor olması ilgi çekicidir. Yazarın anne tarafının ismini almış olduğu görülmektedir. Annesi Claudia soyuna mensup, Cassius Apronianus ile evlenmiş olduğunu varsayabiliriz.

⁷¹ Alain M. Gowing, "Dio's Name", *Classical Philology* 85/1, (1990): 49.

⁷² Alain M. Gowing, 54.

⁷³ Dio Cass. *LXXII*, 7, 2.

⁷⁴ Soylu bir Roma vatandaşının, memuriyet görevlerinde ilerleme kaydetme aşamaları.

⁷⁵ Cary, VII.

⁷⁶ Askeri tribunus: H. M. D Parker, *The Roman Legions*, Harvard 1928, 188-189.

⁷⁷ Dio Cass. *LXXIII*, 12, 2.

Iulianus iktidardan devrildiği için, Cassius Dio, İmparator Septimius Severus Dönemi'nde (MS 193-211) *praetor* olmuştur.⁷⁸ MS 193 yılı, aynı zamanda Cassius Dio'nun edebi çalışmalarına başladığı yıl olmuştur. Cassius Dio ilk olarak İmparator Septimius Severus'u öven, rüya ve kehanetleri içeren küçük bir kitap kaleme almıştır.⁷⁹ Rüyalara ve kehanetlere çok itibar eden tarihçi Cassius Dio, Septimius Severus'a zafer getiren bu sonucu (*Byzantion* kentinin teslim olması) bir rahibin gördüğü rüya ile ilişkilendirmiştir.⁸⁰ Ayrıca MS 193-197 yılları arasındaki iç savaşları konu alan bir tarih yazmıştır.⁸¹

Yazar, rüyalar ve kehanetler hakkında yazdığı eserini İmparator'a göndermiştir ve O'ndan ayrıntılı ve övgü dolu bir yanıt almıştır. Mektubu okuduktan sonra Cassius Dio, rüyasında tanrı tarafından tarih yazmakla görevlendirildiğini söylemiştir.⁸² Cassius Dio, daha sonra Hellence *Ρωμαϊκή ιστορία* (*Roma Tarihi*) adlı eserini yazmaya karar vermiştir.⁸³ Yazar, daha önce yazmış olduğu küçük eserini de bu kitabın içerisine yerleştirmiştir.⁸⁴ Roma Tarihi adlı eserini büyük ölçüde Capua'da yazmıştır. 80 kitaptan oluşan eser, başlangıçtan MS 229 yılına kadar olan, yaklaşık bin yıllık zamanı kapsar. Cassius Dio'nun eserinden öğrendiğimize göre, *Roma Tarihi*'ni yazmak için on yıl materyal toplamıştır, yazıya geçirmek için de 12 yıl harcamıştır.⁸⁵ Tarihlendirmek gerekirse Cassius Dio (MS 201-211) yılları arasında malzeme toplamış, MS 212-224 yılları arasında da *Roma Tarihi* adlı eserini yazmıştır, yani İmparator Septimius Severus'un (MS 193-211) yönetiminde, eser için malzeme toplanmış, İmparator Severus Alexander'in (MS 222-235) yönetiminin başında ise eserin yazımı bitmiştir.⁸⁶

⁷⁸ Cary, VIII.

⁷⁹ Dio Cass. *LXXII*, 23, 1; M. J. Höfner, "Die zeitengenössische Geschichte des Cassius Dio", *Rheinisches Museum für Philologie*, vol. 27, Frankfurt am Main 1872, s. 157; Mehmet Ali Kaya., *Roma'nın Afrikalı İmparatoru Septimius Severus*, İstanbul 2008, 157, dn. 420.

⁸⁰ Kaya, 171.

⁸¹ M.C. Howatson, *Oxford Antikçağ Sözlüğü*, çev. F. Ersöz, İstanbul 2013, 170.

⁸² H.J. Hillen, *Cassius Dio Römische Geschichte*, c.I, Berlin 2012, 14.

⁸³ Dio Cass. *LXXII*, 23, 1-2.

⁸⁴ Dio Cass. *LXXIV*, 3. 3.

⁸⁵ Dio Cass. *LXXII*, 23, 5.

⁸⁶ Timothy D. Barnes, "The Composition of Cassius Dio's "Roman History"" *Phoenix* 38/3 (1984): 241.

* Görev süresi içinde bir boşluğu doldurmak üzere atanmış kişi. *Consul*'ün yerine atanan kişi.

Cassius Dio, Septimius Severus zamanında *concul suffectus** olmuştur, ancak göreve başladığı yıl kesin olarak bilinmemektedir. Septimius Severus'tan sonra imparator olan Caracalla Dönemi'nde (MS 198-217) ise Cassius Dio imparator ile Bithynia'ya gelmiş ve kışı Nikomedeia'da geçirmiştir. (MS 214-215).⁸⁷ Daha sonra MS 217 yılında İmparator Macrinus MS 217-218 tarafından Pergamon ve Smyrna'ya *curator* olarak atanan Cassius Dio, imparator Elagabalus döneminde de (MS 218-222) bu görevi sürdürmüştür.⁸⁸ MS 218-219 kışında Pergamon'da kalan yazar, oradan *Bithynia*'ya gitmiş ve orada hastalanmıştır.⁸⁹ Severus Alexander kendisini çağırınca kadar *Bithynia*'da kalmıştır.

İmparator Severus Alexander (MS 222-235), Cassius Dio'yu Africa Eyaleti'ne *praetor* olarak görevlendirmiştir (MS 223-224).⁹⁰ Atama haberini Bithynia'dayken alan yazar, oradan hemen atandığı yere gitmiştir. Bu görevden sonra *legatus Augusti* olarak MS 224-226 yıllarında *Dalmatia*'ya, daha sonra da MS 226-228 yıllarında *Pannonia Superior*'a (yukarı *Pannonia*) gönderilmiştir.⁹¹ İmparator Severus Alexander, Cassius Dio'yu MS 229 yılı için ikinci kez *consul* olarak atamıştır.⁹² *Consul*'lüğü sırasında yaşından ve ayak ağrılarından dolayı, *Bithynia*'ya dönmek için imparatorundan izin almış ve evine, doğduğu topraklara dönmüştür.⁹³ Yazar, kısa bir süre sonra da hayatını kaybetmiştir.

Cassius Dio'nun yayımlanmış olduğu 80 kitaptan oluşan, Hellence yazılmış *Roma Tarihi* (Ῥωμαϊκή ἱστορία = Ῥωμαϊκά) adlı eseri, Aeneas'ın İtalya'ya gelmesinden MS 229 yılına kadar olan dönemi kapsamaktadır. Yazar, yaklaşık bin yıllık bir süreyi ele almaktadır.

Cassius Dio, Hellen edebiyatı ve retorik hakkında iyi bir eğitimden geçmiştir. Yazar, Roma tarihini ve politik yaşamını Hellence ifade etmiştir. Cassius Dio'nun yetiştiği atmosferi, yükselen bir Hellen bilinci ile karakterize etmek mümkündür. Bununla birlikte, Hellen eğitimi ve kültürüyle yetişmiş bir kişi olmasına

⁸⁷ Dio Cass. *LXXVII*, 18, 1; Fergus Millar, *A Study of Cassius Dio*, Oxford 1964, 19.

⁸⁸ *Curator*. Devlet gücünü kullanmak üzere görevlendirilen yönetici. Dio Cass. *LXXIX*, 7.4.

⁸⁹ Dio Cass. *LXXX*, 1, 2.

⁹⁰ Dio Cass. *LXXX*, 1, 2; Barnes, 244.

⁹¹ Dio Cass. *LXXX*, 1, 3.

⁹² Dio Cass. *LXXX*, 5, 1; Eduard Schwartz, "Cassius", *RE III*, Stuttgart 1899, 1684.

⁹³ Dio Cass. *LXXX*, 5, 2; J. D. Harrington., "Cassius Dio as a Military Historian", *Acta Classica* 20 (1977): 160.

rağmen düşüncesi, tutumu ve bakış açısı ile Romalıdır, ayrıca bizzat bir senatör olarak imparatora ve rejime bağlıdır. *Roma Tarihi* adlı eserinde de olayları bir Romalı gözüyle değerlendirmiştir. Özellikle imparatorluk döneminin başlangıcıyla ilgili verdiği bilgiler, Roma tarihçiliği açısından eserin önemli bir nitelik kazanmasını sağlamıştır. Eser, aynı şekilde Cumhuriyet, İmparatorluğun kuruluşu ve yükselişi aşamalarıyla ilgili, zaman zaman kuşkulu veriler içermesine rağmen önemli bir bilgi kaynağıdır. Devleti yüceltmek amacıyla yazdığı bu eser, bugün modern tarihçilerin sık sık başvurduğu kapsamlı bir kaynaktır. Kendi zamanının olaylarını anlatırken Dio, siyasi kariyeri boyunca olduğundan daha fazla özgürlüğe sahiptir ve bu özgürlüğü de yaşadığı dönemin gerçek muhasebesini yapmak için kullanmaya özen göstermiştir.⁹⁴

Cassius Dio, yaşadığı dönemin olaylarının önemli bir tanığıdır. Kendisinin devlet adamı olması ve kişisel deneyimi dolayısıyla ve devlet kayıtlarını kullanmaya özen gösterdiği için siyasal tarih açısından değerli yorumlar yapmıştır. Ed. Schwartz, Cassius Dio'nun "*dik başlı, sağlam karakterli bir Bithynia'lı*" olduğunu ifade etmiş ve yazarı "*Bithynia'nın dürüst ve liyakatli bir kişiliği*" olarak tanımlamıştır.⁹⁵

Cassius Dio'dan önceki dönemde yaşamış en önemli *Bithynialı* hatip, sofist ve tarihçi Nikomedeia'lı Arrianus'tur. Cassius Dio, İmparator Traianus'un Parth savaşını betimlerken büyük ölçüde Arrianus'un *Parthica* adlı eserinden yararlanmıştır.⁹⁶ Bunun yanında Dio, eserinde rhetoriği ustaca kullanmış ve özellikle uzun konuşmalara yer vermiştir. Ayrıca yazar olayları dramatize ederek anlatmakta uzatır. Bu bağlamda Arrianus'tan ayrılmaktadır.⁹⁷

Sonuç Yerine

Bithynialı Lucius Flavius Arrianus ve Claudius Cassius Dio Cocceianus, Roma İmparatorluğu'nda *consul* olarak görev yapmış yazarlardır. İki de eserlerini kaleme almadan önce, benzer şekilde özenli bir hazırlık süreci geçirmiştir. Arrianus

⁹⁴ Andrew Scott, "Cassius Dio's Contemporary History as Memoir and Its Implications for Authorial Identity", *Paper of the Langford Latin Seminar 17* (2017): 19.

⁹⁵ Schwartz, *Cassius*, 1689.

⁹⁶ Karl Hartmann,, "Ueber das Verhältnis des Cassius Dio zur Parthergeschichte des Flavius Arrianus", *Philologus* 74, 1917,73; Walter Ameling, "Cassius Dio und Bithynien", *Epigraphica Anatolica* 4 (1984): 129.

⁹⁷ Albin Lesky, *A History of Greek Literature*, New York 1966, 850.

dönemin en önemli filozoflarından Epiktetos'un yanında eğitim almıştır. Düşünce yapısı da henüz ilk gençliğinde burada şekillenmiş, Hadrianus ile bu süreçte tanışmış ve sonrasında imparatorlukta kariyerinde hızlı bir tırmanış yaşamıştır. Cassius Dio da iyi bir eğitim alması için Asia Eyaleti'ne gönderilmiş ve bu eğitimden geçtikten sonra çeşitli kamu görevlerinde yer alarak consüllüğe kadar ulaşmıştır.

Özellikle Arrianus hem Stoacı eğilimi hem de Hellen kültürüne, politik ve askeri yapısına olan yakınlığı nedeniyle Antoninuslar Dönemi'nin *İkinci Sofistik* dünyasının bir sembolü hâline gelmiştir. Hellen kökenli bir yurttaş olarak kritik görevler almış, ordu komutanlığı ve consüllük yapmıştır ki bu da Hadrianus döneminin Panhellenik esintisine oldukça uygundur. Ayrıca emeklilik yıllarını, Hadrianus'un, kendi tanrısallığı çevresinde örgütlediği Panhellenion'un (Hellen Birliği) merkezi Atina'da geçirmiş ve burada Panhellenion'un *arkhonluk* ve *prytanlık* makamlarında bulunmuştur.

Arrianus ve Cassius Dio Roma tarihi ile ilgili çalışmalar kaleme alarak Hellenler üzerindeki Roma egemenliğini haklı göstermiş görünmektedir ve böylece Roma'nın Hellen coğrafyası üzerindeki egemenliğini pekiştirmeye çalışmışlardır. Hatta Arrianus bizzat imparator için taktik el kitapları ve coğrafya eserleri hazırlamıştır. Diğer taraftan, bu iki önemli figür eserlerini Hellen dilinde kaleme almıştır. Dile olan hakimiyetleri ve edebi üslupları aldıkları eğitimin bir ürünüdür ki bu da Hellenistik bir eğitimidir. Hellen kültürünün imparatorluk tarihindeki en parlak döneminin birer ürünüdür. Bu nedenle, yazdıklarıyla ya da yaşam tarzlarıyla Roma egemenliğini pekiştirmeye çalışırken, Roma'nın Hellen kimliğini koruduğu ve özellikle doğudaki topraklarının politik ve kültürel birliği için onu bir araç olarak kullandığını da göz önünde bulundurmak gerekmektedir.

Kaynakça

- Ameling, Walter., "Cassius Dio und Bithynien", *Epigraphica Anatolica IV* (1984): 123-138.
Ameling, Walter, "L. Flavius Arrianus Neos Xenophon", *Epigraphica Anatolica IX* (1984): 119-122.
Arrianus, "Tactica. Tactica", *Flavii Arriani quae extant omnia*, ed. A. G. Roos and G. Wirth vol. 2, Leipzig 1968, 129-176.
Arslan, Murat, *Arriani Periplus Ponti Euxini=Arrianus'un Karadeniz Seyahati*, Çev.: M. Arslan, İstanbul: 2005.
Barnes, Timothy David., "The Composition of Cassius Dio's "Roman History", *Phoenix*, 38/3 (1984): 240-255.

- Boissovain, Ursul Philip, *Cassii Dionis Cocceiani Historiarum Romanarum Quae Supersunt*, vol. I-II-III-IV, Berlin: 1955.
- Bosworth, Albert Brian., "Arrian's Literary Development", *Classical Quarterly* 22 (1972): 163-185.
- Bowie, E.L., *Greek and their Past in the Second Sophistic*, *Past & Present* 46 (1970): 3 - 41.
- Boyana, Hülya, "Bithynia Bölgesinin Tarihi ve Kullandıkları Takvim", *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu III*, Kocaeli 2017, 153 – 164.
- Burkert, Walter "Nochmals das Arrian-Epigramm von Cordoba", *ZPE* 17 (1973): 167 – 169.
- Corpus Inscriptionum Latinarum* (CIG). ed.T. Mommsen, Berlin: 1853.
- Cary, E., Dio's Roman History I, The Loeb Classical Library, London-New York: 1964.
- Dio, Cassius, Roman History I, çev. E. Cary, London: 1964.
- Dio Cassius, *Cassii Dionis Cocceiani Historiarum Romanarum I-II-III-IV*, ed. U. P. Boissovain, Berlin: 1955.
- Jacoby, F., *Die Fragmente der griechischen Historiker*. (FGr Hist), Berlin: 1923 ff.
- Gowing, Alain M., "Dio's Name", *Classical Philology* 85/1 (1990): 49-54.
- Harrer, Gustave. A., "Was Arrian Governor of Syria?", *Classical Philology* 11/ 3 (1916): 338-339.
- Harrington, J. D., "Cassius Dio as a Military Historian", *Acta Classica* 20 (1977): 159-165.
- Hartmann, K., "Ueber das Verhältnis des Cassius Dio zur Parthergeschichte des Flavius Arrianus", *Philologus* 74 (1917): 73-91.
- Hillen, H. J., *Cassius Dio Römische Geschichte*, c. I, Berlin: 2012.
- Hist. Aug. Vit. Hadr. *Scriptores Historiae Augustae, Hadriani. The Scriptores Historiae Augustae*. çev.D. Magie, The Loeb Classical Library, New York: 1968.
- Howatson, Margaret. C., *Oxford Antikçağ Sözlüğü*, çev. F. Ersöz, İstanbul: 2013.
- Höfner, M. J., "Die Zeitgenössische Geschichte des Cassius Dio", *Rheinisches Museum für Philologie* 27 (1872): 156-158.
- IGR, *Inscriptiones Graecae ad res Romanas Pertinentes*.
- Karahan, Günay, "Nikomedialı Arrianus Üzerine Bir Değerlendirme", *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi (KOUSBAD)* 6 (2017): 1-14.
- Kaya, Mehmet Ali, *Roma'nın Afrikalı İmparatoru Septimius Severus*, İstanbul: 2008.
- Lesky, Albin, *A History of Greek Literature*, New York: 1966.
- Lucianus, *Alexander*, çev. A. H. Harmon, c.4, New York: 1925.
- Millar, Fergus, "Epictetus and Imperial Court", *JRS* 55 (1965): 141-148.
- Millar, Fergus, *A Study of Cassius Dio*, Oxford 1964.
- Nissen, Hans, "Die Abfassungzeit von Arrians Anabasis", *Rheinisches Museum XLIII*, (1988): 236 – 257.
- Oliver, James H., "Arrian in Two Roles", *Hesperia Supplements* 19 (1982): 122-129.
- Panagiotis N. Doukellis, "Hadrian's Panhellenion: A Network of Cities?", *Mediterranean Historical Review* 22:2, 2007, 295 – 308.
- Parker, H. M. D., *The Roman Legions*, New York: 1928.
- Pelham, Henry Francis., "Arrian as Legate of Cappadocia", *The English Historical Review*, vol II, No.44, UTC 1896, s. 625-640.
- Photios, *Bibliotheka.*, çev. R. Henry, Paris 1971.
- Roos, Arthur G., *Flavii Arriani Quae Exstant Omnia*, vol. II, Leipzig 1968.
- Ross, Arthur G., "Ad Ursulum Philippum Boissovain Septuagenarium Epistula de Arriani Periplo Ponti Euxini", *Mnemosyne* LIV (1926), 101 – 107.
- Sarıkaya, Sevgi., "Arrianus'un 'İskender'den Sonraki Olaylar' Adlı Eseri", *Cedrus I*, Antalya 2013, 329-345.
- Schwartz, Eduard, "Arrianus", *Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, c.II.1., Stuttgart 1895, 1230-1247.
- Schwartz, Eduard, "Cassius", *Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, c.II.2., Stuttgart 1899, 1684-1722.
- Schwartz, F. F., "Arrian's Indike on India: Intention and Reality", *East and West* 25, 1975, 181-200.
- Scott, Andrew, "Cassius Dio's Contemporary History as Memory and Its Implications for Authorial Identity", *Paper of the Langford Latin Seminar* 17, 2017, 1-23.
- Stadter, Philip. A., *Arrian of Nicomedia*, Chapel Hill: 1980.
- Stadter, Philip. A., "The Ars Tactica of Arrian: Tradition and Originality", *Classical Philology* 73 (1978): 117-128.
- Suidas, *Suidae Lexicon.*, ed. A. Adler I-IV, Leipzig-Teubner: 1928-1971.

- Syme, Ronald, "The Career of Arrian", *HSCP* 86 (1982): 181-211.
Wheeler, Wverett Lynn, *Flavius Arrianus: A Political and Military Biography*, Doktora Tezi, Duke University Department of Classical Studies, Durham: 1970.
Wirth, Gerhard, "Arrianos", *Der Kleine Pauly*, c.I, Stuttgart:1964, 606 – 607.
Woloch, Michael, *Roman Citizenship and the Athenian Elite, A.D.96 -161*, Amsterdam: 1989.

II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Devleti ile İngiltere Arasında Afgan Muhacirleri Meselesi¹

Musa KILIÇ²

Öz

II. Abdülhamid döneminde muhacir meselesi Osmanlı Devleti'ni meşgul eden önemli sorunlardan biriydi. Osmanlı topraklarına göç edenlerden bir kısmını da Afgan muhacirleri oluşturmaktaydı. II. Abdülhamid döneminde Afgan göçlerinin başlıca sebepleri arasında 1878'de başlayan İkinci Afgan-İngiliz Savaşı, Abdurrahman Han'ın iktidara gelmesinden sonra iç siyasette izlediği sert politika ile İngiltere ve Rusya'nın bölge üzerindeki rekabeti sonrasında Afganistan'da huzursuzluğun arttırması gibi etkenleri sıralayabiliriz. Osmanlı Devleti başta Irak, Suriye ve Hicaz olmak üzere çeşitli bölgelere yerleştirilen Afgan muhacirlere elinden gelen yardımı göstermeğe çalışmıştı. Fakat İngiltere, Afganistan'ın bir kısım topraklarının doğrudan kendi kontrolleri altında olduğunu ve Afgan Emirinin dış politikada kendilerine bağlı bulunduğunu ileri sürerek Osmanlı topraklarına göç etmiş olan Afganların İngiltere tâbiyetinde ve himayesinde olduklarını iddia etmekteydi. Osmanlı Devleti ise Afgan muhacirleri kendi himayesinde ve Hilafet kurumunun koruması altında kabul etmiş ve Osmanlı tâbiyetine geçmek isteyen Afgan muhacirlere kolaylık sağlamıştı.

Anahtar Kelimeler: Afganistan, Osmanlı Devleti, İngiltere, Muhacir, Göç

The Issue of Afghan Refugees Between The Ottoman State And The Britain In The Period Of Abdulhamid II

37

Abstract

During the reign of Abdülhamid II, the issue of immigrants was one of the important issues that occupied the agenda of the Ottoman Empire. Afghan immigrants were also a part of those who migrated to Ottoman lands. Among the main reasons for Afghan immigration during the reign of Abdulhamid II we can list the factors such as the Second Afghan-British War that started in 1878, the harsh domestic politics followed by Abdurrahman Khan after he came to power, and the increased unrest in Afghanistan after the rivalry between England and Russia over the region. The Ottoman Empire tried to help the Afghan immigrants who were settled in various regions, especially Iraq, Syria, and the Hejaz. However, Britain claimed that some lands of Afghanistan were under their direct control and that the Afghan Emir was dependent on them in foreign policy, and that the Afghans who had migrated to the Ottoman lands were under the British nationality and patronage. The Ottoman Empire, on the other hand, accepted Afghan immigrants under its auspices and under the

¹ Bu makale, 27 – 28 Kasım 2017 tarihleri arasında Anadolu Üniversitesi tarafından düzenlenen Uluslararası Türkiye – Afganistan İlişkileri Sempozyumu'nda "Osmanlı Devleti ile İngiltere Arasında Afgan Muhacirlerin Himayesi ve Tâbiyeti Meselesi" başlığıyla sunulan yayınlanmamış tebliğin gözden geçirilmiş ve düzeltilmiş hâlidir.

² Doç. Dr. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. musakilic@ogu.edu.tr

etmesinden sonra bu göçmenlerin tâbiyeti konusundaki tartışmalar gündemdeki yerini sürekli korudu. Nitekim İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında Afgan muhacirlerin himaye ve tâbiyeti sorunu da bu dönemde sık sık gündeme gelecekti.

İngiltere'nin Afgan Muhacirleri Üzerinde Himaye İddiaları

Afganistan 1830'lardan itibaren iki sömürgeci gücün tehdidiyle karşılaşmıştı. Bunlardan biri Orta Asya'da yayılan Rusya'ydı. Fakat Hindistan'a hâkim durumdaki İngiltere daha büyük bir tehdit konumundaydı. Nitekim 1839-1842 yılları arasında gerçekleşen ilk Afgan-İngiliz Savaşı ülkede büyük bir tahribata neden olmuştu. Buna rağmen Afgan toprakları, İngiltere tarafından işgal edilememişti.⁵ İngiltere 1878'de bir kez daha Afganistan'ı işgal girişiminde bulunacaktı. Bu savaş Afganistan'dan Osmanlı topraklarına ilk büyük çapta göç hareketini tetikleyecekti. 1880 yılında tahta çıkan Abdurrahman Han'ın iktidarını sağlamlaştırmak ve merkezi otoriteyi tesis etmek için başlattığı mücadele⁶ bu göç hareketini hızlandırdı. Nitekim aralarında hanedan üyeleri, aşiret reisleri ve din adamlarının da olduğu pek çok Afganlı muhalif Osmanlı topraklarına göç etmek zorunda kaldı. Afgan muhacirler Osmanlı hükümeti tarafından başta Bağdat, Basra, Suriye ve Tarsus olmak üzere çeşitli bölgelere yerleştirildiler.

Afgan muhacirlerinin göçlerinin gerçekleştiği ilk yıllarda İngiltere ve Osmanlı Devleti arasında bu insanları tâbiyetleri ve himayeleri konusunda ciddi bir tartışmanın olmaması dikkat çekicidir. Fakat 1880'li yılların ortalarından itibaren İngiltere'nin Afgan muhacirleri konusunda himayeci bir politika izlemeye başladığı görülmektedir. İngiltere'nin bu tutum değişikliğinin Osmanlı Devleti'yle arasındaki siyasal ilişkilerde yaşanan kırılmadan kaynaklandığı söyleyebiliriz. Aslında II. Abdülhamid'in saltanatının ilk yıllarında Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında Afganistan meselesinde ortak çıkarlar söz konusuydu. 93 Harbi sırasında II. Abdülhamid'in Afganistan'a bir elçilik heyeti gönderme fikri İstanbul'daki İngiliz elçisi Henry Layard tarafından Afgan topraklarındaki Rus tehdidine karşı yararlı olacağı düşüncesiyle olumlu karşılanmış ve bu düşüncesini Londra hükümetine kabul ettirmişti. Nitekim elçi olarak görevlendirilen Ahmed Hulusi, Kabil'de huzuruna çıktığı Şir Ali Han'a Osmanlı Devleti'nin dost ve müttefiki olan İngiltere Devleti ile ilişkilerini geliştirme tavsiyesinde bulunmuştu.⁷ Fakat 93 Harbi sonrasında İngiltere ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkiler yavaş yavaş bozulmaya başlamıştı. Osmanlı Devleti'nin izlediği Afgan politikası, İngilizler tarafından II. Abdülhamid'in Panislamist siyasetinin bir parçası olarak görülmeye başlandı. Nitekim 1878'de patlak veren II. Afgan-İngiliz savaşından sonra Afganistan'da hegemonyasını kuran İngiltere, II. Abdülhamid'in arzusuna rağmen Osmanlı Devleti'nin bölgede etkili

⁵ Orhan Yazıcı, "Birinci İngiliz-Afgan Savaşı ve Sonuçları", *Afganistan Üzerine Araştırmalar*, Yay. Haz. Ali Ahmetbeyoğlu, TATAV Yayınları, İstanbul 2002, s. 80-81.

⁶ Orhan Yazıcı, "Emir Abdurrahman Han'ın Afganistan'da Merkezî Otoriteyi Tesis Etme Çabaları", *Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, C. VII, S. 1, Ocak 2009, s. 95-118.

⁷ Azmi Özcan, "II. Abdülhamid Döneminde Afganistan ile İlişkiler ve İngiltere", *Afganistan Üzerine Araştırmalar*, Yay. Haz. Ali Ahmetbeyoğlu, TATAV Yayınları, İstanbul 2002, s. 86-92.

olmasına izin vermeyecekti. Hatta kendi aleyhine Afgan topraklarında ortaya çıkan bazı olaylardan Osmanlı'yı sorumlu tutacaktı.⁸

Böyle bir süreçte İngiliz Hükümeti'nin Osmanlı topraklarında yaşayan bazı Afgan muhacirlerin İngiltere'nin himayesinde ve tabiiyetinde oldukları iddialarını gündeme alması dikkat çekicidir. Nitekim ilk olarak 1886 yılında, 30 seneden beri Bağdat'ta ikamet eden Hacı Habib adlı bir Afgan'ın İngiltere tebaasından olduğunu iddia etmesi üzerine tâbiyet konusu gündeme gelmiş ve bu meselenin müzakeresi Şûrâ-yı Devlet'in Tanzimat Dairesine bırakılmıştı. Tanzimat Dairesi ise konu hakkında bir rapor hazırlanması işini Babıali Hukuk Müşavirliğine havale etmişti. Babıali Hukuk Müşavirliği tarafından hazırlanan raporda Orta Asya kökenli olan ve bir süreden beri Osmanlı topraklarında ikamet eden bazı kimselerin, İngiltere veya Rusya tâbiyetinde buldukları iddiasını dile getirdikleri ve meselenin hassasiyetinden dolayı bu soruna bir çözüm bulunması gerektiğine işaret edilmekteydi. Raporun devamında, bir ülkenin başka bir ülke tarafından işgali sonrasında orada yaşayanların tâbiyeti kabul etmeyerek göç etmeğe haklarının olması hususunun uluslararası hukuk tarafından tanındığı belirtiliyordu. Bu nedenle aslen Orta Asya'nın hükümet ve aşiretlerine mensup muhacirlerin yabancı bir ülke tâbiyetinde sayılamayacağı ifade ediliyordu.⁹ Raporda ayrıca 1869 yılında çıkarılan Osmanlı Tâbiyet Kanunu'nun dokuzuncu maddesindeki "*Memâlik-i Mahrusa-i Padişahîde ikamet eden her bir şahıs Tebaa-yi Devlet-i Âliyye'den madud olup hakkında Devlet-i Âliyye tâbiyeti muamelesi icra olunur. Eğer kendisi tâbiyet-i ecnebiyeden ise tâbiyetini ispat etmesi lâzım gelir*" şeklinde hükmüne de referans verilmekteydi.¹⁰ Osmanlı Devleti'ne göç eden muhacirlerin Osmanlı kanunlarına uymak, vergi mükellefiyeti konusunda Osmanlı tebaası ile aynı yükümlülükleri yerine getirmek ve Osmanlı mahkemelerinde yargılanmak gibi mükellefiyetleri de bulunmaktaydı. Yine söz konusu değerlendirmelerde yer alan ifadelerle göre, muhacirlerin yabancı bir ülke tâbiyetinde sayılabilmesi için pasaport gibi bir belgeyi ibraz etmeleri gerekmekteydi. Raporun devamında Orta Asya ve Hindistan'da birçok hükümet ve aşiretin Rusya veya İngiltere himayesinde bulunmalarına rağmen istiklal ve muhtariyetlerini az çok muhafaza ettikleri ve bundan dolayı yabancı devletlerin muhacirlere yönelik himaye iddiasına hakları olmadığı vurgulanmaktadır. Üstelik bu hükümet ve aşiretler dışişlerini tamamen himaye altında buldukları devletlere bıraksalar bile bu bölgelerden göç eden muhacirlerin Batılı devletlerin aslî vatandaşı olarak görülemeyeceği ve Avrupalı devletlerin vatandaşlarının haiz olduğu imtiyazlardan kesinlikle yararlanamayacağı belirtilmekteydi.¹¹

Babıali Hukuk Müşavirlerinin hazırladığı raporun sonunda farklı bir noktaya daha dikkat çekilmektedir. Bilindiği gibi kapitülasyonlardan, zaman içerisinde Osmanlı tebaası olan bazı gayrimüslimler de yararlanarak yabancı devletlerin koruması altında olduklarını iddia etmişler ve başta vergi mükellefiyeti olmak üzere bazı sorumlulukları yerine getirmemeye başlamışlardı. Osmanlı Devleti, özellikle

⁸ Agm., s. 97-102.

⁹ BOA., ŞD, 2505/15/7, 1 Mart 1886.

¹⁰ Cihan Osmanağaoğlu, *Tanzimat Dönemi İtibariyle Osmanlı Tâbiyetinin (Vatandaşlığının) Gelişimi*, Legal Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 199.

¹¹ BOA., ŞD., 2505/15/7, 1 Mart 1886.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında aldığı bazı tedbirlerle, bu suiistimallerin önüne geçmeye çalışmıştı.¹² Raporda tâbiyet kanununun neşredilmesinden sonra Osmanlı tebaası olmasına rağmen yabancı devletlerin koruma ve himayesinde olan sınıfların büyük oranda ortadan kalktığını ancak yabancı devletlerin muhacirler üzerindeki himaye haklarının onaylanması durumunda bu sorunun yeniden gündeme gelebileceği çekincesi dile getirilmekteydi.¹³

Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi, Orta Asya memleketlerinden gelen muhacirlerin Osmanlı kanunlarına tabi olmaları ve Batılı devlet vatandaşlarına sağlanan imtiyazlardan yararlanamamaları konusunda Babıali Hukuk Müşavirleri ile aynı görüşteydi. Ayrıca daha önce Afgan ve diğer Orta Asya muhacirlerinin başka ülkelerin tâbiyet ve himayesinde bulduklarına dair herhangi bir iddialarının olmadığına dikkat çekilmekteydi. Eğer bu durum bir hukuki kaide şekline getirilerek engellenmek istenirse, Orta Asya'da sömürgesi olan devletlerin tepkisini çekebileceği ve devamının geleceği endişesi dile getirilmekteydi. O sebeple muhacirlerin yabancı ülke tâbiyeti iddialarının ayrı ayrı olarak uluslararası hukuk çerçevesinde ele alınmasına karar verilmişti.¹⁴

Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi'nin bu kararından bir süre sonra Dâhiliye Nezareti tarafından taşradaki vilayet memurlarına, Afgan muhacirlerin Devlet-i Âliyye'nin himayesinde olduğu ve ona göre işlem yapılmasına dair bir talimat gönderilecekti. Bu talimatın taşradaki İngiliz konsoloslarına tebliği üzerine İstanbul'daki İngiltere Büyükelçiliği 8 Nisan 1890 tarihli bir yazı ile itirazda bulundu. İngiliz büyükelçiliğine göre; Afganistan Emiri ile İngiltere arasındaki politika gereği yurt dışına çıkan Afganlılara pasaport vermek ve himaye etmek vazifesi İngiltere'ye aitti. Bu nedenle Osmanlı topraklarında ikamet eden Afgan mültecileri için gerekli hallerde himaye ve korunmaları hususunda İngiliz konsoloslarına talimat verileceğini Osmanlı hükümetine bildirmişti. Ayrıca İngiltere büyükelçiliği, aslen Afganistanlı olan muhacirlerin Kraliçe'nin Hindistan tebaasından bulunanlar ile aynı haklara haiz olduklarını ileri sürerek Dâhiliye Nezareti'nin göndermiş olduğu söz konusu talimatı geri alması isteniyordu

Babıali ise, müstakil bir devletin yurt dışında bulunan vatandaşlarının himayesini bir başka devlete bırakabileceğini kabul etmekteydi. Fakat bunların hâmesi olan devletin himayesi altına aldığı muhacirleri kendi vatandaşları mesabesinde değerlendiremeyeceğini ve dolayısıyla Afganlıların ne bir İngiliz'in ne de Hindlinin mevcut imtiyaz ve haklarına sahip olamayacağını düşünmekteydi. Üstelik Afgan Emiri ile İngiltere arasındaki antlaşma neşredilmediği için Afganistan dışındaki Afganlılarının ne gibi şartlara haiz olduklarının bilinmediği belirtilmekteydi.¹⁵

¹² Aybars Pamir, "Kapitülasyon Kavramı ve Osmanlı Devleti'ne Etkileri", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. LI, S. 2, 2002, s. 106.

¹³ Raporun sonunda, Afgan ahalisinden Hacı Habîb'in memleketi bağımsız iken Osmanlı topraklarına göç ettiği ve kendi istediği doğrultusunda otuz seneden fazla Bağdat'ta ikamet ettiği için İngiliz himayesine geçme hakkının bulunmadığı ifade edilmiştir.; BOA., *ŞD.*, 2505/15/7, 1 Mart 1886.

¹⁴ BOA., *HR.SYS.*, 593/4/4, 15 Haziran 1886.

¹⁵ BOA., *HR.SYS.*, 593/4/82, 26 Haziran 1890.

Afgan muhacirlerin tâbiyet ve himaye meselesine ilişkin olarak İngiliz büyükelçiliğinden Babıali'ye 12 Ağustos 1890 tarihli bir yazı daha gönderilmişti. Bu yazıda İngiltere tâbiyetine girmedikçe Afganlıların kendi vatandaşlarına verilen imtiyazlardan yararlanmayacakları ifade edildiği gibi Hindistan ahalisinden de sayılamayacaklarının kabul edildiği belirtilmekteydi. Fakat yaklaşık bir ay sonra İngiliz büyükelçiliğinden gönderilen bir başka yazıyla Afgan muhacirleri üzerinde himaye hakkı yeniden gündeme getirilmekteydi. Bu yazıda Afganistan'ın İngiltere dışındaki devletlerle doğrudan ilişki kurmasını yasaklayan bir tebligattan söz edilmekteydi. İşte bu tebligata binaen İngiltere, Afgan muhacirler üzerinde himaye hakkı olduğunu iddia etmekteydi¹⁶

Sözü edilen tebligatın Hindistan valisi tarafından Afgan emiri Abdurrahman Han'a gönderilen bir nota olduğu anlaşılmaktadır. İngiltere, Afganistan'a iç işlerine müdahale etmeyeceği, Kabil'de sadece bir Müslüman temsilcisinin bulunacağı ve dışarıdan bir saldırı olması durumunda derhal Afganistan'a yardımda bulunacağı garantisini vermişti. Bunlara karşılık Afgan Emirinin harici ilişkilerinde kayıtsız olarak İngiltere'nin nasihatlerine uyması şart koşulmuştu.¹⁷

Söz konusu gelişmeler üzerine bir kere daha konuyu ele alan Babıali Hukuk Müşavirliği, bu notanın Afgan muhacirler üzerinde İngiltere'ye yarı resmi himaye hakkı vermekte yeterli olup olmadığına Osmanlı hükümetinin karar vermesi gerektiğini belirtmekteydi. Eğer yeterli görülürse bir an önce vilayetlere talimat verilmesi gerektiği bildirilmekteydi.¹⁸ Konu hakkında görüş bildiren Hariciye Nezareti, İngiltere'nin talebinin yerine getirilmesi kanaatindeydi. Fakat Kâmil Paşa başkanlığında toplanan Meclis-i Vükelâ, Hariciye Nezaretiyle aynı kanaati taşımamaktaydı. Meclis-i Vükelâ'ya göre, adı geçen notadan yurt dışındaki Afganlıların İngiltere himayesi altında olduğuna dair bir mana çıkarılamazdı. Bu nedenle, Afgan muhacirlerin eskiden olduğu gibi Hilafet makamının korumasında oldukları, İngiliz büyükelçiliğine tebliğ edilmeliydi. Fakat bundan önce büyük devletlerin kendi topraklarına sığınan Afgan muhacirleri konusunda izledikleri politikanın öğrenilmesine karar verildi. Bunun için Osmanlı sefaretlerine birer yazı gönderilecek ve gelen cevaplar değerlendirildikten sonra İngiltere büyükelçiliğine uygun bir karşılık verilecekti.¹⁹

Osmanlı sefarethanelerinden gelen yazılardan Fransa, Almanya ve İtalya'nın Afgan muhacirlerin tâbiyeti konusuyla pek ilgilenmedikleri anlaşılmaktadır. Zaten bu ülkelerde çok fazla Afgan bulunmamaktaydı. Fakat Babıali'nin arzuladığı asıl cevap St. Petersburg'dan gelecekti. Nitekim Rus hükümeti, Rusya'da bulunan Afganlıların İngiltere tarafından himaye edilmesi talebinin reddedildiğini bildirmişti.²⁰ Neticede, Osmanlı hükümeti de İngiltere'nin Afgan muhacirler üzerindeki himaye talebini kabul etmediğini ve eskiden olduğu gibi muhacirlerin hilafet makamının himayesinde bulunduğunu İngiliz büyükelçiliğine tebliğ etti.

¹⁶ BOA., *HR.HMŞ.İŞO.*, 195/43/19, 12 Ağustos 1890.

¹⁷ Bu notanın Osmanlıcası için bakınız; BOA., *HR.SYS.*, 593/4/81, 22 Şubat 1891.

¹⁸ BOA., *HR.SYS.*, 593/4/84, 30 Eylül 1890.

¹⁹ BOA., *MV.*, 63/64, 18 Şubat 1891.; BOA., *HR.SYS.*, 593/4/84/2, 22 Şubat 1891.

²⁰ BOA., *HR.SYS.*, 593/4/32, 3 Nisan 1891.

Osmanlı hükümetinin Afgan muhacirler üzerinde kararlı tutumuna rağmen İngiliz konsolosların himaye iddialarını sonlandırmadıkları görülmektedir. Özellikle ümera sınıfından Afgan muhacirleri tâbiyet ve himayelerine almak istedikleri anlaşılmaktadır. Örneğin İngiltere'nin Bağdat konsolosu, iki Afgan emirine İngiliz himayesini kabul etmeleri halinde kendilerine aylık 10 bin kuruş ödeme yapılacağını vadetmişti. Bağdat vilayeti ise tehlikenin farkına vararak emirlerin hoş tutulması, en azından emirlere verilen 1000 kuruşluk maaşın zamanında ödenmesi suretiyle bu tür girişimlerin önünün alınabileceği konusunda merkezî hükümeti uyarmak gereğini duymuştu.²¹

Osmanlı Devleti'nin Afgan muhacirlere karşı izlediği tâbiyet ve himaye politikasını etkileyen bir başka gelişmenin de 1893 yılında Afganistan ile İngiltere arasında imzalanan Durand Hattı Antlaşması olduğunu düşünmekteyiz. Bu antlaşma; Rusya'nın Hindistan'a ilerlemesine karşı önlem alma bahanesiyle İngilizlerin savaş tehdidi sonucunda imzalanmıştı. Bu antlaşma sonucunda Afgan Emiri Abdurrahman Han, ülkesinin güney topraklarını büyük oranda İngiltere'ye bırakmak zorunda kalmıştı. Böylece Peşaver ve çevresi İngiliz yönetimine terk edilmişti.²²

Tâbiyet ve himaye meselesine dair Osmanlı arşiv belgelerinde Durand Hattı Antlaşması ile ilgili doğrudan bir bilgiye rastlayamadık. Ancak bu antlaşmadan sonraki yıllara ait belgelerde, daha önce Afgan muhacirler üzerinde İngilizlerin tâbiyet ve himaye iddialarını kabul etmeyen Osmanlı Devleti'nin, Durand Hattı Antlaşması sonrasında bazı değişikliklere gittiği görülmektedir. Artık muhacirlerin Afganistan'ın hangi bölgesinden geldikleri büyük önem taşımaktadır. Doğrudan doğruya Afgan emirinin idaresinde olan yerlerden gelen Afgan muhacirleri, eskiden olduğu gibi Osmanlı Devleti'nin ve halifenin himayesindeydiler. Fakat işgal altında olan yerlerden gelenler için İngiltere'nin yarı resmi himayesi kabul edilmeye başlandı.²³ Böylece Afgan muhacirlerin himayesi konusunda yeni bir hukuki çerçeve belirlenmiş oldu.

Afgan Muhacirlerin Osmanlı Tâbiyetine Geçişi

Osmanlı Devleti'nin arzu eden Afgan muhacirlerinin kendi tâbiyete geçişlerini kolaylaştırdığını hatta teşvik ettiğini söyleyebiliriz.²⁴ Tâbiyet işlemleri, yukarıda zikrettiğimiz kararlara uygun şekilde ve 1869 yılında çıkarılan Osmanlı Tâbiyet Kanunu çerçevesinde yapılmaktaydı. Daha önce belirtildiği gibi Afgan muhacirler, eğer tâbiyet müracaatında bulunmamış ise tâbiyet kanunun dokuzuncu maddesine bağlıydılar. Bunlar ikamet ettikleri sürece Osmanlı tebaası gibi muamele görmekteydiler.

²¹ BOA., *BEO.*, 1153/86416/2, 20 Haziran 1314.

²² Mehmet Saray, *Dünden Bugüne Afganistan*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1981, s. 115-116.; Orhan Yazıcı, *Modern Afganistan'ın Kuruluşu 1834-1922*, Huzur Cilt Evi, Malatya 2011, s. 153-156.

²³ BOA., *HR.SYS.*, 593/4/62, 07 Kasım 1895.

²⁴ Basra vilayet tercümanlarından İlyas Şami birkaç yüz İranlı ve Afganlı muhacirin Osmanlı tâbiyetine geçmesinde katkılarından dolayı dördüncü rütbeden Mecidi nişanı ve bir derece terfi ile taltif edilmişti. Bkz. BOA., *DH.MKT.*, 803/66, 20 Aralık 1903.

Tâbiyet Kanununun üçüncü maddesine göre beş yıl boyunca Osmanlı topraklarında ikamet eden bir yabancı Osmanlı vatandaşlığına geçmek için Hâriciye Nezareti'ne müracaatta bulunabilirdi. Beş yıllık ikamet sürecini tamamlayanlardan Osmanlı tâbiyetine geçmek isteyenlerin müracaatları uygun bulunursa, tâbî oldukları devlet konsolosluklarına tâbiyet değiştirmelerinde bir engel bulunup bulunmadığı soruluyor ve konsolosların 15 gün içerisinde cevap vermeleri bekleniyordu. Örneğin Seyyid Ahmed isimli bir Afgan Suriye vilayetinde Osmanlı tâbiyetine geçmek için müracaatta bulunmuştu. Fakat Seyyid Ahmed'in Avusturalya'dan aldığı bir pasaportunun olduğu ortaya çıkmıştı. Osmanlı topraklarına gelişi üzerinden sadece üç yıl geçtiği gerekçesiyle müracaatı reddedilmiş ve iki yıl sonra yeniden başvurması istenmişti.²⁵

Osmanlı tâbiyetine geçmek isteyen Afgan muhacirlerinin eğer İngiltere işgali altındaki bölgelerden gelmedilerse tâbiyet müracaatlarının doğrudan kabulü usulü benimsenmişti. Bu anlamda Afgan muhacirleri için Tâbiyet Kanununun dördüncü maddesinin uygulandığını ifade etmek mümkündür. Zira istisnai olarak bu madde muhacirlere beş yıllık ikamet şartı aranmaksızın vatandaşlık hakkı verilmesine izin veriyordu.²⁶ Aslında dördüncü madde genellikle Osmanlı Devleti'ne hizmet eden veya Müslümanlığı kabul eden kişiler için uygulanmış ise de²⁷ Osmanlı vatandaşı olmak isteyen Afgan muhacirlerinin de aynı kapsamda değerlendirildiği görülmektedir.

Tâbiyet müracaatında bulunan Afganlıların iyi ahlaklı olması, herhangi bir suçtan mahkûmiyetinin bulunmaması ve bir daha memleketine dönmemeği taahhüt etmesi yeterliydi. Bu kişilerin Osmanlı tâbiyetine kabulüne ilişkin düzenlenecek belgelerde ismi, şöhreti ve hangi tarihten beri Osmanlı topraklarında ikamet ettikleri belirtilmeliydi. Daha önce ifade ettiğimiz gibi bu tür müracaatlar sadece Afgan emirinin doğrudan idaresi altında olan bölgelerden göç eden muhacirler için geçerliydi.²⁸ Ayrıca Osmanlı vatandaşlığına geçmek isteyen her muhacir gibi²⁹ Afganlar da bir daha eski tâbiyetlerine geçmeyeceklerine dair bir senet imzalamaları gerekmektedir.

Görüldüğü üzere, tâbiyete müracaat eden kişinin Afganistan'ın hangi bölgesinden geldiği ve bu bölgenin kim tarafından idare edildiği oldukça önemliydi. Doğal olarak bu durum, bazen karışıklıklara yol açabilmekteydi. Bunun önüne geçmek için Afgan Emiri ve İngiltere idaresindeki bölgeleri gösteren haritalar ile aralarında yapılmış olan antlaşmaların suretleri Londra sefaretinden talep edilmekteydi.³⁰

²⁵ BOA., *DH.İ.UM.EK.*, 95/120, 04 Ekim 1915.

²⁶ İbrahim Serbestoğlu, "Zorunlu Bir Modernleşme Örneği Olarak Osmanlı Tâbiyet Kanunu", *OTAM*, S. 29, Bahar 2011, s. 205.

²⁷ Osmanağaoğlu, *a.g.e.*, s. 210.

²⁸ BOA., *HR.SYS.*, 593/4/59, 23 Temmuz 1895.; BOA., *HR.SYS.*, 593/4/58, 29 Temmuz 1895.; BOA., *HR.SYS.*, 593/4/62, 07 Kasım 1895.; BOA., *HR.SYS.*, 593/4/60, 05 Mart 1896.; BOA., *DH.SN.THR.*, 47/94, 4 Ocak 1914.; BOA., *DH.SN.THR.*, 54/45, 03 Ağustos 1914.

²⁹ Engin Kırılı, *19 ve 20. Yüzyılda Eskişehir'e Göçler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir 2001, s. 247.

³⁰ BOA., *HR.HMŞ.İŞO.*, 195/43, 23 Ağustos 1908.

Osmanlı topraklarında bulunan Afgan tekkelerinin muhacirler ile devlet arasında ilişkinin sağlanmasında önemli rolleri vardı. Tâbiyet başvurusu yapan Afgan muhacirlerin durumu hakkında bilgi toplanırken de tekke şeylerine müracaat edilmekteydi.³¹ Ayrıca Durand Hattı Antlaşması sonrasında Osmanlı tâbiyetine geçmek isteyenlerin Afganistan'ın hangi bölgesinden olduklarının belirlenmesi için tekke şeylerinden ilmühaber almaları gerekmektedir. Derviş Seyyid Muhammed ve Hacı Murtaza adında iki Afganlı tâbiyet başvurusu için hangi bölgeden göç ettiklerini gösteren ilmühaberi Üsküdar'daki Kalenderhane Şeyhinden³² almışlardı.

Kimi zaman tekkelerden alınan ilmühaberlerin sıhhati konusunda şüpheler dile getirilmekteydi. Fakat Dâhiliye Nezareti, Osmanlı tâbiyetine geçmek isteyen Afgan muhacirlerin ilmühaberlerini, daha sıhhatli bir yol olmadığı için, mensup oldukları tekke ve zaviyelerden almalarını yeterli bulmaktaydı.³³ Afgan şeyhlerinin muhacirler üzerinde ve tâbiyete geçişlerde yetkilendirilmesi pratik olduğu kadar II. Abdülhamid dönemine uygun bir stratejiydi. Afganistan'a nüfuz edemeyen Osmanlı Sultanı, hilafetin gücünü dergâh ve din adamları üzerinden hissettirmektedir.

Osmanlı tâbiyetine geçen Afganlar için askerlik meselesi de önemli bir sorundu. Nitekim 1893 yılında bir süredir Tarsus'ta yaşayan ve Osmanlı tebaasından kadınlarla evlenen 200 kadar Afganlının Osmanlı tâbiyetine geçirilmeleri hususu Şûrâ-yı Devlet'te görüşülürken askerlik meselesi de gündeme getirildi. Osmanlı tâbiyet geçecek olan Afgan muhacirlerin askerlik nedeniyle ceza alabilecekleri, yabancı devlet tebaası olduklarını iddia edebilecekleri ya da askerden firar edebilecekleri gibi hususlara dikkat çekilerek konunun Seraskerlik makamına sevk edilmesine karar verildi. Seraskerlik makamı ise Afganlıların askerlik hizmetinden aflarıyla yalnızca Osmanlı topraklarında doğan çocukları için askerlik mükellefiyetinin olması konusunda görüş bildirdi.³⁴

II. Abdülhamid döneminden sonra İskân-ı Muhâcirin Nizamnamesinin yürürlüğe girmesiyle Buhara, Sudan ve Afganistan gibi yerlerden göç eden muhacirler için askerlik meselesi yeniden gündeme getirildi. Çünkü Muhâcirin Nizamnamesine göre, muhacirlere sadece altı yıllık askerlikten muafiyet hakkı verilmekteydi.³⁵ Ancak adı geçen ülkelerden göç edenler için Şûrâ-yı Devlet'in daha önce almış olduğu kararın devam ettiğini görmekteyiz.³⁶

Afgan muhacirlere, her ne kadar Osmanlı tebaası gibi muamele edilmesine karar verilmiş olsa da Osmanlı tâbiyetine geçmeden emlak edinmelerine izin verilmemekteydi. Aslında 16 Haziran 1869'da çıkarılan kanundan sonra Osmanlı topraklarında yaşayan yabancılar, mülk edinme hakkını elde etmişlerdi. Fakat

³¹ BOA., *DH.İ.UMEK.*, 95/120, 04 Ekim 1915.

³² Üsküdar'da bulunan ve Afganî Kalenderhanesi" olarak biline Nakşibendi tekkesi XVIII. yüzyılım sonunda Afganistan'dan gelen bekar ve seyyah dervişlerin barınmaları için kurulmuştu. Bkz. M. Baha Tanman "Afganiler Tekkesi", *DİA*, C.I, s. 400.

³³ BOA., *DH.MKT.*, 813/32, 31 Ocak 1904.

³⁴ BOA., *BEO 302/22647*, 30 Eylül 1893.

³⁵ BOA., *HR.HMŞ.İŞO.*, 206/25, 19 Nisan 1913.

³⁶ BOA., *HR.HMŞ.İŞO.*, 206/29, 05 Haziran 1913.; BOA., *HR.HMŞ.İŞO.*, 207/14, 19 Kasım 1913.

Mülkiyet kanununu kabul etmeyen devletlerin tebaalarına bu imkân verilmemişti.³⁷ Dolayısıyla Afgan muhacirleri Osmanlı tâbiyetine geçmeden mülk satın alamamaktaydılar.

Bağdat'ta gayrimenkul satın almak isteyen Afgan ve Keşmir ahalisinden olan muhacirlerin talepleri üzerine konu, görüşülmek üzere Meclis-i Vükelâ'ya havale edilmişti. Babıali Hukuk Müşavirliği, Afgan muhacirlere mülkiyet hakkı verilebilmesi için yeni bir kanun veya kararın çıkarılmasının gerekli olduğu hakkında bir rapor hazırladı.³⁸ Fakat Meclis-i Vükelâ, bu konuda hazırlanacak kanun veya kararın siyasi sorunlara neden olabileceğini belirterek mülk edinmek isteyen muhacirler için tek yolun Osmanlı tâbiyetine geçmek olduğu yönünde karar aldı.³⁹

Sonuç

II. Abdülhamid döneminde Osmanlı Devleti, Afganistan'dan gelen bir göç dalgasıyla karşılaşmıştı. Osmanlı Devleti'nin Afganistan konusundaki politikasından şüphe duyan İngiltere'nin Osmanlı topraklarına sığınan Afgan muhacirlerinin kendi himaye ve tâbiyetinde sayılması gerektiğine dair iddiaları gündeme taşıması kaçınılmaz olarak da tartışmaları beraberinde getirmişti. Başlangıçta Osmanlı hükümeti İngiltere'nin Afgan muhacirleri himaye hakkı konusundaki iddialarını kabul etmemişti. Fakat Durand Hattı Antlaşması sonrasında İngiliz işgali altındaki bölgelerden Osmanlı topraklarına göç eden Afgan muhacirler üzerinde İngiltere'nin himaye hakkı tanındı. Durand Hattı Antlaşması sonrasında bir parça taviz verilmiş olsa da genel itibarıyla Afgan muhacirleri Osmanlı tebaası gibi muamele görmüş, halifenin himayesinde oldukları vurgulanmış ve Osmanlı tâbiyetine geçmek isteyenlere gereken kolaylıklar sağlanmıştır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri:

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)
Babıali Evrak Odası (BEO): 302/22647, 1153/86416/2.
Dahiliye Ecanib Kalemi (DH.EUM.ECB.): 9/19.
Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT.): 803/66, 813/32.
Dahiliye İdare-i Umumiye Ekleri (DH.İ.UM.EK.): 95/120.
Dahiliye Sicil-i Nüfus Tahrirat Kalemi (DH.SN.THR.): 47/94, 54/45.
Hariciye Nezareti İstişare Odası (HR.HMŞ.İŞO.): 195/43/19, 206/25, 206/29, 207/14.
Hariciye Siyasi (HR.SYS.): 593/4/4, 593/4/32, 593/4/58, 593/4/59, 593/4/60, 593/4/62, 593/4/81, 593/4/82, 593/4/84.
Hariciye Tercüme Odası (HR.TO.): 370/35.
Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV.): 17/38.
Şura-yı Devlet (ŞD): 2505/15/7.

³⁷ Nedjib H. Chiha, "Osmanlı Devletinde Gayrimenkul Mülkiyeti Bakımından Yabancıların Hukuki Durumu", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Çev. Halil Cin, C. XXIV, S. 1, s. 271-272.

³⁸ BOA., *HR.TO.*, 370/35, 22 Eylül 1886.

³⁹ BOA., *MV.*, 17/38, 17 Mart 1887.

Kitap ve Makaleler:

- Buzpınar, Ş. Tufan, “Suriye’ye Yerleşen Muhacirlerin Tâbiyeti Meselesi (1847-1900)” *İslâm Araştırmaları Dergisi*, S. 1, 1997, s. 91-106.
- Chiha, Nedjib H., “Osmanlı Devletinde Gayrimenkul Mülkiyeti Bakımından Yabancıların Hukuki Durumu”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Çev. Halil Cin, C. XXIV, S. 1, s. 247-274.
- İpek, Nedim, *Rumeli’den Anadolu’ya Türk Göçleri (1877-1890)*, Ankara 1994.
- Kırlı, Engin, *19 ve 20. Yüzyılda Eskişehir’e Göçler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir 2001.
- Osmanağaoğlu, Cihan, *Tanzimat Dönemi İtibariyle Osmanlı Tâbiyetinin (Vatandaşlığının) Gelişimi*, Legal Yayıncılık, İstanbul 2004.
- Özcan, Azmi, “II. Abdülhamid Döneminde Afganistan ile İlişkiler ve İngiltere”, *Afganistan Üzerine Araştırmalar*, Yay. Haz. Ali Ahmetbeyoğlu, TATAV Yayınları, İstanbul 2002, s. 83-102.
- Pamir, Aybars, “Kapitülasyon Kavramı ve Osmanlı Devleti’ne Etkileri”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. LI, S. 2, 2002, ss. 79-119
- Saray, Mehmet, *Dünden Bugüne Afganistan*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1981
- Serbestoğlu, İbrahim, “Zorunlu Bir Modernleşme Örneği Olarak Osmanlı Tâbiyet Kanunu”, *OTAM*, S. 29, Bahar 2011, ss. 193-214.
- Tanman, M. Baha, “Afganiler Tekkesi”, *DİA*, C.I, s. 400.
- Yazıcı, Orhan, “Birinci İngiliz-Afgan Savaşı ve Sonuçları”, *Afganistan Üzerine Araştırmalar*, Yay. Haz. Ali Ahmetbeyoğlu, TATAV Yayınları, İstanbul 2002, s. 51-82.
- Yazıcı, Orhan, ” Emir Abdurrahman Han’ın Afganistan’da Merkezî Otoriteyi Tesis Etme Çabaları”, *Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, C. VII, S. 1, Ocak 2009, s. 95-118.
- Yazıcı, Orhan, *Modern Afganistan’ın Kuruluşu 1834-1922*, Huzur Cilt Evi, Malatya 2011.

ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ
TARİH DERGİSİ

Altı Aylık Akademik Dergi

